

DE HELM AAN DE SOMME

MARTIN KRUINIGER

Inhoud

Voorwoord.....	3
Proloog.....	5
1. de Trein naar Westhoek	8
2. de Uniformkamer	20
3. de Eerste Nacht aan de IJzer.....	29
4. de Modder die Mannen Vreet.....	35
5. Brieven naar Zeeland	39
6. Water als Wapen	42
7. de Gasnacht	45
8. Verdwenen Vrienden.....	49
9. Passendale, de Modderhel	53
10. de Misdaad van Hoop	57
11. de Nachtwachten.....	64
12. Vlammen en Schaduwen	70
13. het Verbrijzelde Horloge.....	77
14. de Weg naar de Rivier.....	84
15. de Eerste Aanval bij de Rivier	88
16. de Rode Velden van de Rivier.....	93
17. de Laatste Meters	97
18. de Helm.....	103
Epiloog	106

Voorwoord

Het begon allemaal met de voorstelling *Buiten Schot* van Diederik van Vleuten, die met zijn rustige stem en zorgvuldige manier van vertellen de Eerste Wereldoorlog benadert op een manier die direct onder de huid kruipt.

Terwijl ik luisterde, merkte ik dat iets in mij werd opengezet. Niet door grote veldslagen of strategische lijnen op kaarten, maar door de kleine details die Van Vleuten telkens naar voren weet te halen. Het waren die verhalen die me lieten nadenken over hoe willekeurig een leven de loop van de geschiedenis kan kruisen.

Ik probeerde te begrijpen dat niet helemaal te begrijpen valt. Ik las, keek films en documentaires over loopgraven en modder, over mobilisaties en veldslagen, maar vooral over de jongens die er naartoe gingen zonder dat iemand hen vroeg of zij dat wilden. Jongens die soms op de verkeerde plek waren op het verkeerde moment en die daardoor in een oorlog terechtkwamen waarvan zij nooit de bedoeling hadden gehad om er onderdeel van te worden.

Hoe meer ik dat deed, hoe meer er een beeld ontstond. Niet meteen een verhaal, maar eerder een gevoel. Een gevoel van een jongen die niet van plan was soldaat te worden. Een jongen die dacht dat hij een weekend naar vrienden ging en eindigde op een plek waar niemand ooit had moeten zijn. Een jongen die zijn jeugd in Zeeland achterliet en in de modder van de Somme zijn laatste adem vond.

Langzaam kreeg dat gevoel een naam.

Een gezicht.

Een leven.

Zo ontstond het verhaal dat je nu gaat lezen.

Niet omdat ik de geschiedenis volledig kan vangen, maar omdat ik één stem

wilde laten klinken tussen de duizenden die zijn verstomd. Eén verhaal dat is opgebouwd uit feiten, onderzoek en ontelbare getuigenissen van anderen, maar vooral uit de gedachte dat oorlog altijd begint met één mens die hoopt dat hij weer thuiskomt.

Dit boek is het gevolg van een voorstelling, een reeks boeken, films, documentaires en een steeds groter wordende drang om iets van die verloren stemmen een plaats te geven. Als het je even laat stilstaan, even laat voelen of even laat nadenken, dan is het doel bereikt.

Proloog

De metaaldetector ging af in de Somme en Henk begon te graven. Hij vond een helm, een oude Belgische helm uit de eerste wereld oorlog. Van wie was die helm, wat was het voor jongen, wat was zijn jeugd, waar dacht hij aan, hoe is hij overleden. Al die vragen schoten door Henk zijn hoofd.

Het was een warme julidag waarop de zon laag stond en het landschap langs de rivier **Somme River** glinsterde alsof het zich niets meer herinnerde van de duizenden mannen die hier hadden gestreden. Het gras bewoog zacht in de wind en de geur van warm zand en helder water hing in de lucht, maar Henk wist dat deze rust misleidend kon zijn, omdat elk stuk aarde dat hij optilde een verhaal kon blootleggen dat nooit was uitgesproken.

Hij veegde het eerste laagje zand weg en zag hoe het staal onder zijn handen zichtbaar werd, verweerd, gedeukt en bedekt met een dunne laag stof die zich vastklampte aan elke rand en elke kras. Hij voelde meteen dat dit geen object was dat lukraak in de grond was achtergelaten. Het had gewicht, niet alleen in metaal, maar ook in betekenis, alsof het iets droeg dat het niet langer voor zichzelf kon houden.

Henk keek om zich heen, naar de rustige velden die zich uitstrekten tot aan de horizon, en probeerde zich voor te stellen hoe deze plek eruit had gezien toen de lucht was gevuld met rook en schreeuwen. Hij zag in gedachten jonge mannen die over deze grond renden, struikelden, schuilden en vielen, mannen die dachten dat zij nog tijd hadden, terwijl de oorlog hen al lang had ingehaald. Hij vroeg zich af of de jongen die deze helm droeg bang was geweest of juist vastberaden, of hij hoopte op een brief van thuis of alleen nog maar kon denken aan water, lucht en de volgende stap naar voren.

Zodra hij de helm verder uit de aarde haalde, merkte hij dat zijn ademhaling langzamer werd, alsof het ritme van de omgeving veranderde. Het leek alsof de wereld even stilstond en wachtte op wat

deze vondst zou losmaken. Hij draaide de helm om en zag de donkere binnenkant, half gevuld met aarde en kleine wortels die zich er jarenlang doorheen hadden gewerkt. Hij vroeg zich af of de jongen hem had gedragen tot het allerlaatste moment of dat hij hem had laten vallen in paniek, in pijn of in een poging te ontsnappen aan iets dat te dichtbij kwam.

De zon gleed een stukje lager en wierp een warme gloed over het veld, maar voor Henk voelde het alsof er een koude rilling langs zijn armen trok. Hij kon niet uitleggen waarom, maar hij wist dat hij niet zomaar een stuk metaal had opgegraven. Hij had een leven gevonden dat was blijven steken tussen twee werelden, een naamloos verhaal dat eindelijk wilde worden opgeraapt.

Hij hield de helm tegen zijn borst, stond langzaam op en voelde dat de stilte om hem heen niet leeg was, maar gevuld met vragen waarop niemand meer kon antwoorden.

En terwijl hij de aarde van zijn handen schudde, wist hij dat deze vondst hem niet meer zou loslaten.

1. de Trein naar Westhoek

De trein rolde schokkend langs het vlakke Zeeuwse land. Door het open raampje kwam een warme julilucht naar binnen, gemengd met de geur van stro, teer en ijzer. **Frans van Ree** liet zijn arm uit het raam hangen en voelde de wind langs zijn huid strijken. De zon stond hoog, de lucht was helder. Als je niet beter wist, zou je zeggen dat de wereld vrede had gesloten met zichzelf.

Hij dacht aan Wendy.

Aan de manier waarop ze net op het perron had gestaan, iets te ver van de rand, haar armen over elkaar, alsof ze wilde zeggen dat dit hele plan onzin was. Haar blonde haar in een losse vlecht, de blik in haar ogen die tegelijk boos en bezorgd was. Hij zag weer hoe ze haar mond opendeed om iets te zeggen, het inslikte, en alleen maar zacht had gezegd:

"Schrijf je?"

Frans had gelachen en zijn tas opgetild.

"Ik ga alleen maar een weekendje weg. Ieper, bier, gelach. Ik ben geen weken weg op zee, Wen."

"Ik meen het."

Haar ogen hadden hem niet losgelaten.

"Schrijf. Desnoods een kaart."

Hij had haar wangen vastgepakt, haar kussen net iets langer dan normaal, met de smaak van koffie nog op haar lippen.

"Maandag zit ik weer bij je aan tafel. Met verhalen over hoe dronken die gasten kunnen worden."

Nu, in de trein, voelde hij de lege plek naast zich op de bank. Hij streek met zijn duim langs de binnenkant van zijn pols, alsof hij daarmee haar aanraking kon oproepen.

Tegenover hem zat een ouder echtpaar dat zwijgend naar buiten keek. Bij elke hobbel kneep de vrouw haar tas iets vaster. De man had een krant opgevouwen waarin grote letters het woord OORLOG lieten zien. Frans keek er kort naar, haalde zijn schouders op en draaide zijn blik weer naar het raam.

Oorlog.

Dat was iets van krantenkoppen, praat in cafés, dronken discussies over grenzen waar hij nog nooit was geweest. Iets van andere landen, andere mensen.

Niet van Zeeland.

De trein minderde vaart. Het landschap veranderde langzaam. Minder water, meer bomen, meer dorpen met stenen huizen in plaats van boerderijen. De stemmen in het gangpad werden onrustiger, de taal mengde Nederlands met een zachter, Belgisch accent.

Frans haalde een kreukelig pakje shag uit zijn borstzak, draaide een sigaret en stak die aan bij een man in het gangpad. De vlam flakkerde even, de man knikte kort.

"Op weg naar Ieper?" vroeg de man.

"Ja," zei Frans. "Weekendje vrienden opzoeken."

"Juiste tijd voor slechte plannen," mompelde de man. Hij klapte zijn aansteker dicht en liep door.

Frans fronste.

Mensen waren de laatste weken sneller nerveus dan normaal. Hij had het gemerkt op de markt, bij de veerboot, in de kroeg. Gesprekken werden fluisterender zodra iemand het over Duitsland had, over troepenbewegingen, mobilisaties.

Wendy had iets gezegd over geruchten dat België mobiliseerde.

"Ze zeggen dat mannen worden opgeroepen. Iedereen in de leeftijd."

Frans had zijn schouders opgehaald.

"Ik ben Nederlander. Neutraal land. Wij gaan nergens heen."

De trein remde harder. Een stoomfluit gierde. De wagon schokte, iemand vloekte. Buiten doemden de eerste silhouetten van een stad op. Ieper, met zijn stenen, zijn torens, zijn belofte van bier en luidruchtige avonden.

Frans drukte zijn sigaret uit in een lege asbak, pakte zijn tas vast en stond op.

"Laat maar komen," mompelde hij. "Een weekend lang doen alsof de krant niet bestaat."

Het station van Ieper was vol. Te vol. Soldaten in Belgische uniformen liepen gehaast heen en weer. Er stonden karren met kratten munitie, zakken, veldbedden. Paarden schuifelden onrustig met hun hoeven. De lucht was gevuld met zweet, stoom en geschreeuw.

Frans stapte het perron op, de tas over zijn schouder. Hij keek om zich heen, op zoek naar een bekend gezicht.

"Frans!"

Hij draaide zich om. **Louis**, met zijn donkere krullen en eeuwige grijns, duwde zich door de menigte heen. Achter hem liep **Armand**, iets smaller, met een hoed die net te groot was.

"Mannen," riep Frans. "Alsof jullie een inval in Holland plannen."

Louis sloeg een arm om hem heen.

"Je had de timing niet beter kunnen kiezen. Alles staat in brand, maar wij hebben het café nog."

"Overdrijf je weer," zei Armand. "Er is spanning, geen brand."

Frans streek een vouw uit zijn overhemd.
"En toch ruikt het hier naar paniek."

"Paniek en paard," grijnsde Louis. "Maar dat is altijd zo. Kom, we gaan. Voordat de Duitsers de glazen jenever komen opeisen."

Ze lachten. Het klonk iets te hard, iets te geforceerd. Maar dat was hoe jonge mannen al eeuwen met angst omgingen.

Ze liepen het station uit, de stad in. De stenen straten waren druk, maar niet feestelijk. Er waren meer uniformen dan hij gewend was. Groepjes soldaten bij hoeken, mannen met wapens op de schouder, officieren die kortaf bevelen riepen.

"Is het echt zo erg?" vroeg Frans terwijl ze een smal steegje in gingen.

"Valt mee," zei Armand snel.

"Ze mobiliseren. Er zijn geruchten dat de Duitsers door België willen trekken om Frankrijk aan te vallen. De regering wil laten zien dat we niet alles zomaar laten gebeuren."

"En dan zetten ze soldaten neer op de plekken waar de jenever goedkoop is," zei Louis. "Prioriteiten."

Frans lachte, maar het gevoel in zijn maag werd zwaarder.

"En jullie?" vroeg hij.

"Al opgeroepen?"

Louis wapperde met zijn hand.

"Ik ben te knap om in een loopgraaf te sterven. Zij willen mij hier, als moreel support."

Armand keek even weg.

"Ze hebben mij op een lijst gezet. Maar ik heb nog geen brief gehad."

Frans knikte langzaam.

"En als die komt?"

Armand haalde zijn schouders op.

"Dan ga ik. Het is mijn land. Iemand moet iets doen."

Ze kwamen bij een café aan een plein. De luiken stonden open, het geluid van stemmen en muziek gutste naar buiten. Een viool speelde een onvast deuntje, ergens werd gelachen, ergens werd geschreeuwd.

Louis draaide zich naar Frans.

"Luister. Deze dagen zijn misschien de laatste normale. Dus we gaan drinken alsof het zo is. Afgesproken?"

Frans dacht aan Wendy, aan de zorg in haar ogen.

Hij dacht aan de krant met het grote woord OORLOG.

Toen dacht hij aan de lege lange tafels hier, de vaten bier achter de bar, de warmte die vanuit de deuropening naar buiten sijpelde.

"Afgesproken," zei hij.

De eerste pint ging snel. De tweede ook.

Tegen de vierde voelde Frans een warme loomheid over zich heen vallen. De geluiden in het café werden zachter en luidruchtiger tegelijk. De grap van Louis over een Duitse generaal die de weg kwijt was, was dom, maar hij lachte toch.

De tafel stond vol glazen. Iemand had kaarten meegenomen. Armand vertelde een verhaal over een officier die in zijn broek had geplast tijdens een oefening, en de hele tafel lag dubbel.

"Frans," zei Louis, met rode wangen en glasheldere ogen. "Vertel jij eens. Is Wendy nog steeds veel te goed voor jou?"

Frans grijnsde, knikte langzaam.

"Ze is het verstandigste mens dat ik ken. Dus ja."

"En toch pikt ze jou," mompelde Armand. "Daar moet een fout in de kosmos zitten."

Een nieuwe ronde glazen werd neergezet. De kroegbaas, een man met grijze bakkebaarden, keek nerveus naar buiten telkens als de deur openging. De viool zweeg even, iemand begon een soldatenlied en halve stemmen vielen in.

Na een tijdje wist Frans niet meer hoeveel hij had gedronken. Hij voelde zijn tong zwaar worden, zijn hoofd licht en tegelijk zwaar. Zijn woorden trokken traag door zijn mond.

Plots gingen buiten stemmen omhoog. Niet het gewone geroep van een straat, maar een harder geluid. Scherpe commando's, kletterende laarzen. De viool stopte halverwege een maat. Iemand dicht bij het raam verstijfde.

"Wat is dat?" mompelde Frans.

Louis stond op, liep wankel naar het raam en keek naar buiten. Zijn gezicht veranderde langzaam van dronken vrolijk naar iets anders. Iets strakker.

"Belgische soldaten," zei hij.

"Veel tooien, veel wapens. Ze blokkeren de straat."

Armand kwam naast hem staan.

"Ze zijn begonnen," fluisterde hij.

"De gedwongen oproep."

Frans lachte kort, onhandig.

"Kom op," zei hij. "Ze gaan toch niet hier binnen even wat mensen meenemen. In een café. Midden in de nacht."

Alsof het een signaal was, ging de deur open. Twee mannen in uniform stapten binnen. Ze droegen geweren, de bajonetten glansden in het schaarse licht. Achter hen klonk buiten nog meer geroezemoes.

De kroeg werd stil. Alleen een glas dat omviel en in stukken brak, doorbrak de stilte.

"Alle mannen naar voren," riep de voorste soldaat. "Opstaan. Nu."

Niemand bewoog.

De tweede soldaat schoot in het plafond. De knal deed glas trillen. Stof dwarrelde naar beneden.

"Ik zei: opstaan."

Stoelen schoven. Mannen krabbelden omhoog, sommigen met trillende handen, anderen met een donkere, gelaten blik. Louis keek naar Frans, de grijs definitief verdwenen.

"Blijf gewoon zitten," fluisterde Frans.

"Ik ben Nederlander. Ze hebben niets met mij te maken."

Louis slikte.

"Ze vragen niet naar paspoorten."

De soldaten begonnen mannen naar voren te duwen, richting de bar, waar nog meer uniformen verschenen. Er werden namen geroepen, leeftijden gevraagd, maar vaker nog werd alleen gekeken of iemand jong en sterk was.

Een officier kwam binnen.

Brede schouders, scherpe kaak, ogen die leken te weten hoe ver hij kon gaan.

"Alle mannen tussen de achttien en veertig," zei hij.

"Het land heeft jullie nodig. Het is geen verzoek."

Frans voelde zijn hartslag in zijn keel.

Hij hief zijn hand half.

"Ik ben Nederlander," begon hij. "Ik ben alleen maar hier voor een weekeinde, ik..."

De officier keek hem langzaam aan.

"Waar woon je?"

"Zeeland. Nederland. Wij zijn neutraal."

Een korte, verhitte stilte. Iemand achterin fluisterde.

De officier deed een kleine stap naar hem toe.

"Hoe oud ben je, Nederlander?"

"Vierentwintig."

Hij knikte, zonder glimlach.

"Dan ben je sterk genoeg om een geweer vast te houden. België heeft vandaag geen luxe om nationaliteiten te respecteren. Je staat hier op ons grondgebied."

"Maar ik..."

Zijn zin ging verloren toen een andere soldaat hem bij zijn bovenarm greep. Niet bruut, maar hard genoeg om duidelijk te maken dat er geen discussie zou volgen.

Louis kwam tussenbeide.

"Deze man logeert bij ons. Hij is niet van hier."

De officier wierp hem een blik toe.

"Dan vecht hij voor jullie. Vriendschap is ook iets waard op een slagveld."

Armand zette een stap naar voren.

"Laat hem gaan. Hij heeft hier geen familie, hij kent het land niet. Hij..."

"Zijn vijand is dezelfde als de onze," zei de officier.

"De kogel vraagt niet naar dialecten."

Er waren nu meer soldaten binnen dan gewone gasten. De deur werd bewaakt. Buiten klonk hetzelfde ritueel bij andere cafés, andere huizen. Het ritmische schreeuwen van commando's vulde de nacht.

"Ik wil niet," zei Frans, zijn stem schor.

"Ik heb niemand iets aangedaan. Ik... ik moet terug naar huis. Naar Wendy. Mijn ouders..."

De officier keek hem lang aan, en heel even glansde iets als medelijden in zijn ogen. Heel even.

"Er is geen terug," zei hij toen.

"Niet vannacht."

Frans voelde hoe de greep om zijn arm strakker werd.

"Ik ben Nederlander," herhaalde hij, maar het klonk nu meer als een smeekbede dan als een feit.

"Schrijf het op," zei de officier kil.

"Op het moment dat de geschiedenis rijk is aan papier."

Ze begonnen mannen naar buiten te trekken. Sommigen gingen vrijwillig, met stijve kaak en gebalde vuisten. Anderen tegenstribbelend, vloekend, huilend.

Frans keek nog eenmaal naar Louis en Armand.

"Zeg Wendy dat..."

Hij kwam niet verder. Een hand duwde hem vooruit de nacht in, het plein op, waar paarden en wagens klaarstonden. De lucht was warm, maar er zat iets scherp in. De geur van zweet, ijzer en angst die je neus binnendrong alsof hij daar thuis hoorde.

Hij werd in een rij gezet, tussen mannen die hij niet kende. Sommigen dronken, sommigen al nuchter van de schrik. Een paar jongens hadden nog het boerenzand onder hun nagels.

Aan de rand van het plein stonden vrouwen, moeders, geliefden. Sommigen riepen namen. Sommigen hielden geluidloos.

Frans zocht naar een uitweg.

Er was geen open straat meer.

Overall stonden Belgische soldaten, geweren in de hand, gezichten strak. De straten waren geblokkeerd, netten van staal en bevel.

Een kar met platte laadbak kwam voorrijden.

"Instappen," klonk het.

"Mannen, instappen."

Iemand duwde hem in de richting van de wagen. Zijn handen vonden de rand, hij trok zichzelf omhoog en ging zitten, zijn benen bungelend over de rand. Naast hem klom een jongen van misschien achttien, ogen wijd open, lippen trillend.

"Ik heet Jules," fluisterde de jongen.

"Frans," zei hij.

Een moment lang zaten ze zwijgend naast elkaar. De wagen vulde zich. De soldaten maakten tellend rondes, alsof het vee betrof.

Frans keek naar de donkere straten van Ieper, naar de smalle steegjes waar hij zojuist nog had gelopen, half dronken, vol plannen voor een paar dagen lol. Hij dacht aan de weg terug, aan het perron, aan het beeld van Wendy met haar armen over elkaar.

Hij stak zijn hand in zijn borstzak, zocht naar iets, vond alleen het papier van zijn shag. Geen brief, geen foto. Niets van thuis behalve zijn eigen herinneringen.

De wagen schokte toen de paarden in beweging kwamen. Het geluid van ijzerbanden op de keien vulde de nacht. Het plein gleed achter hen weg, de gezichten van achterblijvers werden kleiner, troebel, opgenomen door het donker.

Frans draaide zich nog één keer om.
Ieper leek niet meer op een stad, maar op een decor waar mannen werden opgehaald voor iets waar niemand woorden voor had.

"Waar gaan we heen?" fluisterde Jules.

"Front, denk ik," zei Frans. Zijn eigen stem klonk hem vreemd in de oren.

"Of ergens anders waar ze mannen tekort komen."

Hij keek naar de soldaten die naast de wagen meeliepen, geweren op de schouder. Er zat geen triomf in hun gezichten. Alleen moeheid.

De wagen draaide een bocht om.
Het café verdween voorgoed uit beeld.

Met het dichtslaan van zijn eigen gedachten voelde Frans het alsof er ergens diep in hem een deur met geweld werd dichtgesmeten. De deur naar Zeeland. Naar maandag aan tafel. Naar Wendy.

De nacht slikte de stad in.
De wagen reed verder de duisternis in.

De climax van zijn weekendweg was geen dronken grap.
Het was een commandeur die niet luisterde naar landen, grenzen of verliefde beloften.

Frans begreep het op dat moment nog niet volledig.
Maar zijn leven had zich zojuist in een richting vastgeklikt waar geen
spoorwissel meer was.

2. de Uniformkamer

De nacht leek geen einde te hebben.

De wagen schommelde over hobbelige wegen, weg van de stenen straten van Ieper, weg van cafés en muziek. De stemmen van de mannen op de laadbak waren eerst nog luid geweest, vol gevloek en losse opmerkingen, maar naarmate de wielen kilometers vreten, werd het stiller.

Frans voelde zijn maag draaien. Niet alleen van de drank, maar van iets anders. Iets dat scherper en kouder was dan kater.

Af en toe keek hij naar de soldaten die meeliepen of meereed op paarden. Hun silhouetten staken donker af tegen de bleke hemel. Geen van hen zei veel. Ze deden hun werk zoals mensen die al te vaak hetzelfde ritueel hebben uitgevoerd.

Na een tijd die langer voelde dan een nacht, stopte de wagen. Mannen werden van de laadbak geschreeuwd, één voor één, alsof ze dozen waren die uitgeladen moesten worden. Frans sprong naar beneden, zijn benen stijf, zijn rug stram.

Ze stonden op een binnenplaats. Hoge muren, een poort met een ijzeren hek, een gebouw dat tegelijk op een school, een kazerne en een gevangenis leek. Ramen met zwarte gaten, geen licht.

"Rij, hier," riep iemand.

Een officier wees naar een brede deur.

Frans schoof mee in de stroom. In de gang rook het naar zweet, oud hout en natte wollen stof. Vloerplanken kraakten. De muren waren grijs, met hier en daar afbladderende verf.

Ze kwamen in een grote ruimte met lange tafels. Aan de ene kant hingen rekken vol uniformen. Aan de andere kant stonden kisten, stapels riemen, helmen, laarzen. Achter een tafel zat een man met een

bril op zijn neus en een pen in zijn hand. Naast hem een stapel formulieren. Bureaucratie, zelfs hier.

"Eén voor één naar voren," zei hij, zonder op te kijken. "Naam. Leeftijd. Geboorteplaats."

Frans slikte.

De rij kroop vooruit.

"Jules Hennequin," hoorde hij vlak voor zich.

"Achtien. Geboren in Poperinge."

De man met de bril krabbelde iets op het formulier.

"Volgende."

Frans voelde het zweet langs zijn rug lopen. Zijn mond was droog. Hij keek naar de rekken uniformen. Donkere blauwe jassen met rode accenten. Broeken. Mutsen. Het leek bijna een toneelkostuum. Alleen wist hij dat dit geen rol was die je aan het eind van de avond weer uitdeed.

"Volgende," zei de man.

Frans stapte naar voren.

"Naam."

"Frans van Ree."

"Hoe spel je dat?" vroeg de man, nog steeds zonder echt op te kijken.

"Van. Ree. R E E."

"Leeftijd."

"Vierentwintig."

"Geboorteplaats."

"Zierikzee. In Nederland."

De man stopte met schrijven. Zijn pennenpunt bleef even boven het papier hangen. Heel langzaam tilde hij zijn blik omhoog en keek Frans aan.

"Je bent Nederlander."

"Ja."

Een korte stilte. Achter hem schoof de rij ongemakkelijk. Frans voelde ogen in zijn nek prikken.

"Wat doe je hier dan?"

"Ik was op bezoek bij vrienden in Ieper. Weekend. En toen kwamen uw mannen het café binnen."

Hij hoorde zijn eigen stem, hoorde de lichte trilling die hij er liever niet in had gehad.

De man met de bril keek naar een officier die naast de tafel stond. De officier, dezelfde als in het café, haalde bijna onmerkbaar zijn schouders op.

"Hij is hier," zei de officier. "Hij kan lopen, ademen en een geweer vasthouden. Vandaag is hij Belg genoeg."

De man met de bril zuchtte zacht, alsof hij geen zin had in discussie.

"Nationaliteit," mompelde hij. "Nederland."

Hij zette een hard streepje erdoor, schreef ernaast: "opgenomen in Belgische strijdmacht".

Frans zette een stap naar voren.

"Ik wil niet vechten. Mijn land is neutraal. Ik heb niemand iets gedaan."

De officier keek hem strak aan.

"Luister, Frans van Ree uit Nederland. Het is oorlog. Wij hebben mannen tekort. Jouw paspoort stopt geen Duitse kogel. Zolang je hier staat, onder onze vlag, tellen we je mee. Je krijgt uniform, helm en geweer. En je doet wat je wordt opgedragen."

"En als ik weig...?"

Hij kreeg zijn zin niet af. De officier was dichterbij dan hij dacht. Een stevige hand greep zijn schouder, duwde hem met zachte, onwrikbare kracht naar de rekken.

"Weigeren kun je aan de frontlinie proberen," zei hij.

"De vijand heeft daar manieren om je alsnog in beweging te krijgen."

Frans voelde een koude golf door zich heen gaan. Zijn protesten stolten in zijn keel.

Een andere soldaat kwam naar voren met een stapel kleding.

"Jas," zei hij kort. "Broek. Hemd. Ondergoed. Sokken. Je trekt alles aan. Laarzen haal je daar."

De stapel werd in zijn armen gedrukt. De stof was ruw, rook naar zweet en mottenpoeder. Het was alsof iemand hem de huid van een ander gaf en zei: draag dit maar, vanaf nu ben jij deze man.

"Volgende," klonk het alweer achter hem.

Hij werd naar een zijruimte geleid, een kale kleedkamer met banken en een paar haken aan de muur. Mannen stonden er half gekleed, sommigen in hun ondergoed, anderen al half in uniform. Het rook naar angst en schaamte. Niemand deed zijn best om grappen te maken.

Frans zette zijn tas neer.

Hij keek naar zijn eigen kleding.

Het gewassen hemd dat Wendy een dag ervoor nog had gladgestreken. De broek die zijn moeder te lang vond maar hij zelf precies goed. De schoenen, vers gepoetst voor de reis.

Hij maakte langzaam de knopen los.

Elke knoop voelde als een afstand die groter werd tussen hem en thuis.

Een jongen naast hem, niet veel ouder dan Jules, beet op zijn lip en staarde naar de vloer terwijl hij zich uitkleedde. Zijn handen trilden.

"Waar kom jij vandaan?" vroeg Frans zacht.

"Kortrijk," mompelde de jongen. "Ik zou volgende week trouwen."

Frans slikte.

"Hoe heet ze?"

"Marie."

"Mijn meisje heet Wendy," zei hij.

Het woord "meisje" voelde opeens kinderlijk.

Ze wisselden een korte, lege blik. Geen van beiden wist wat hij daarna moest zeggen.

Frans trok het hemd van zijn lijf, voelde de koelte van de ruimte op zijn huid. Hij trok het ruwe legerhemd aan. Het prikte in zijn nek, schuurde bij zijn oksels. De broek was net te breed, de riem oud en stug. De sokken roken muff. De laarzen waren half een maat te groot, maar er was geen keuze.

Toen hij klaar was, stak iemand een helm naar hem uit.

Een Adrianhelm, de stalen rand beschadigd, de verf hier en daar afgebladderd. De binnenkant nog vochtig van oud zweet.

"Helm," zei de soldaat.
"Je zult hem vaker ophebben dan af."

Frans pakte het ding aan en hield het even in zijn handen. Het staal voelde zwaar, ongezonder koud ondanks de zomer. Hij zette hem op. Het gewicht drukte zijn hoofd omlaag, alsof iemand een hand op zijn kruin legde.

Een man liep langs de rij net aangeklede soldaten, bekeek hen één voor één. Hij tikte hier en daar tegen een knoop, trok aan een riem, duwde een kraag recht.

Bij Frans bleef hij kort staan.
"Naam," vroeg hij.

"Frans van Ree."

"Ben je ooit in dienst geweest?"

"Nee."

De man snoof.
"Dan leer je het snel. De vijand legt het meestal goed uit."

Hij liep door.

Frans keek naar zijn eigen handen, die nu de leren riem van een onbekend land vastgrepen. Hij voelde hoe de drank in zijn systeem langzaam plaats maakte voor een harde, droge helderheid. Dit was niet meer het soort avond dat je lacherig navertelde.

Ze werden weer naar de grote zaal geleid. Nu als groep. Een lint van mannen in hetzelfde blauw, dezelfde laarzen, hetzelfde staal op hun hoofd. Van buitenaf waren hun verschillen bijna weggefallen.

De man met de bril stak zijn hand op.

"Luister," zei hij.

"Vanaf nu zijn jullie soldaten van het Belgische leger. Jullie krijgen basisopleiding aan het front, want daar is geen tijd meer voor kasernes en paradepleinen. Wie bevelen negeert, brengt anderen in gevaar. Voor twijfelaars zijn in deze oorlog geen aparte tenten."

De officier van eerder ging naast hem staan.

"Er is maar één vijand," vulde hij aan.

"De man aan de andere kant van het veld. Niet ik. Niet de sergeant. Niet de man naast je."

Frans voelde dat zijn kaak verstrakte. Hij dacht aan de man naast hem. Kortrijk. Marie. Hij dacht aan Jules uit Poperinge. Aan Louis en Armand in Ieper. Aan Wendy in Zeeland.

In één klap had hij meer mensen om zich heen die hij misschien zou verliezen dan ooit daarvoor.

"Jullie worden straks opgedeeld in groepen," zei de officier.

"Compagnieën. Pelotons. Jij kent hen niet. Zij kennen jou niet. Binnen een week delen jullie hetzelfde bed van modder en angst."

Hij liet zijn blik langzaam over de rij glijden.

"Neem één ding mee in je hoofd," zei hij.

"Wie denkt dat hij hier nog iets te kiezen heeft, begrijpt de situatie niet."

Even was het stil genoeg om een pen te horen krassen.

Frans voelde zijn hart in zijn keel kloppen. Hij wilde roepen dat hij wél een keuze had gehad. Dat hij een weekend achter een pint had willen zitten en daarna terug naar zijn meisje. Dat hij geen enkele afspraak had gemaakt met iemand aan een grens.

Maar terwijl hij met zijn hand langs de ruwe stof van zijn mouw streek, voelde hij ook iets anders. Een vreemd, koud soort berusting die hij haatte en tegelijk nodig had.

Hij was binnen.

De poort achter hem was dichtgegaan, letterlijk en figuurlijk.

"Verdeel ze," riep de officier.

Soldaten liepen langs de rij en tikten schouders aan. "Hierheen." "Jij daar." "Jullie drie samen." Smalle groepjes vormden zich. Frans werd naar links gestuurd, met Jules en de jongen uit Kortrijk. De eerste schikking van mannen die later zouden delen in elkaars nachtmerries.

"Peloton vier," zei de sergeant die hen kreeg.

"Vanaf nu ben je van mij."

De sergeant had een gezicht dat niet per se wreed was, maar wel hard. Een man die te vaak had gezien wat er van idealen overbleef na de eerste beschieting.

"Wat is dit voor zootje?" mompelde hij terwijl hij hen opnam.

"Wie van jullie is vrijwilliger?"

Niemand stak een hand op.

Hij grinnikte kort, zonder humor.

"Mooi. Dan weet ik tenminste dat jullie allemaal even kwaad zijn."

Schuin achter Frans klonk een zacht lachje, meer zenuwachtig dan echt.

De sergeant gebaarde naar de deur aan de andere kant van de zaal.

"Front," zei hij.

"Eerst een paar dagen mars. Dan loopgraven. Dat is jullie opleiding."

Frans keek nog één keer achterom, naar de plaats waar zijn eigen kleding in een bundel op de grond lag, ergens in een hoek van de kleedruimte. Weg, over een paar uur misschien verbrand of hergebruikt.

Met elke stap naar de deur voelde hij de afstand tot Zeeland groter worden. De afstand tot Wendy, tot alles wat noch oorlogslogica noch bevelen had.

Op het moment dat hij de drempel overstapte, beseftte hij iets dat hem misselijk maakte.

Niet alleen had hij geen keuze meer.
Hij was nu geworden tot wat hij nooit had willen zijn.

Een man in uniform, met een helm op zijn hoofd, die naar voren liep omdat de rij dat deed.

Een nummer in een systeem dat dringend vlees nodig had aan de rand van een loopgraaf.

De climax van deze dag was geen explosie of schot.
Het was iets stillers.

Het moment dat Frans, Nederlander en weekendbezoeker, merkte dat hij niet alleen een uniform droeg, maar dat het uniform hem begon te dragen.

En dat niemand in de zaal, inclusief hijzelf, nog precies kon aanwijzen waar de grens lag tussen de man en de oorlog die hem had opgeslokt.

3. de Eerste Nacht aan de IJzer

De mars duurde uren. Geen recht pad, geen vaste cadans, alleen een eindeloze stoet mannen die modder, grind en gras vertraptten terwijl de zon langzaam zakte. De lucht werd zwaarder, de hitte week voor een kruipende koelte die door hun dunne uniform heen sneed.

Frans liep tussen Jules en de jongen uit Kortrijk, **Maarten** geheten. Hun adem ging in wolken naar buiten, niet van kou, maar van uitputting. Niemand sprak veel. De sergeanten schreeuwden af en toe commando's, maar vaker dan niet heerste een onheilspellende stilte.

Toen, na uren, hoorde Frans het voor het eerst: een diep, doordringend gebrom dat uit de verte kwam.

Het klonk alsof de aarde zelf zuchtte.

"Artillerie," fluisterde Jules, zijn stem dun.
"Ze oefenen misschien."

Niemand antwoordde.
Het geluid kwam niet alleen uit de verte. Het kwam van overal. Alsof de lucht trillend werd.

De zon ging onder achter een rij bomen. Doordat de schemering daalde, leek alles langer, dreigender, alsof de dag zich uitrekte maar niet sterk genoeg was om licht vast te houden.

Ze kwamen uit op een vlak veld. In de verte lagen silhouetten, vervormd door schemer.

Loopgraven.

Houten palen.

Prikkeldraad, kilometers lang.

Een landschap dat in seconden zijn onschuld verloor.

"Blijven lopen!" riep een sergeant.

Frans voelde zijn benen trillen, maar hij dwong ze vooruit.

Langs de randen van het veld lagen dode paarden, half begraven, hun ribben zichtbaar door scheuren in het vlees. Flarden uniform. Omgevallen karren. Een laars die rechtop in de modder stond, alsof iemand er zojuist uitstapte, maar de rest van het lichaam verdwenen was.

Maarten keek weg en spuugde gal in het gras.

"Godverdomme," fluisterde hij.

"Ik dacht dat ik me had voorbereid."

"Daar kun je je niet op voorbereiden," zei Frans zacht.

Een officier kwam naast hun peloton lopen, zijn gezicht onverzettelijk.

"Vanaf hier houden jullie je mond," zei hij.

"Het front ligt voor ons. De Duitsers zitten minder dan vijfhonderd meter verderop. Als ze jullie horen, zijn jullie dood voordat jullie beseffen dat je hier bent."

De mannen knikten.

Niemand maakte een geluid.

Ze daalden een smalle houten trap af, die kraakte bij elke stap. De geur sloeg hen meteen in het gezicht: natte aarde, uitwerpselen, rot vlees, koude winterlucht die niet bij juli paste.

De loopgraaf was nauwer dan Frans dacht. De wanden bestonden uit planken die doorweekte grond tegenhielden. Een dak was er niet. Hoog boven hen hing een streep lucht tussen brakke houten schotten.

Een soldaat liep hen tegemoet. Zijn gezicht was mager, zijn ogen donker, zijn uniform smerig van de modder.

"Nieuw vlees," zei hij zonder emotie.

"Perfect. We hadden mannen tekort."

Zijn stem klonk alsof hij dat zinnetje al honderd keer had uitgesproken.

Hij wees naar een paar plaatsen langs de wand.

"Twee hier. Twee daar. Vier bij de bocht. Kijk uit waar je staat. De Duitsers schieten met sluipschutters als ze zich vervelen."

Frans keek langs de rand van de loopgraaf.

Op het niveau van zijn ogen was een horizontale spleet in een houten plank, een schietopening. Er zaten donkere vlekken rond. Drogen bloed.

Jules slikte hard.

"Ze leggen niet uit hoe alles werkt?" fluisterde hij tegen Frans.

"Blijkbaar niet," fluisterde Frans terug.

Alsof de aarde het gesprek had afgeluisterd, klonk een kille fluittoon in de lucht.

De soldaat die net voorbij hen liep, verstijfde.

"BUITENKANT!" riep hij.

Frans keerde zich net op tijd om...

BOEM.

Een granaat sloeg vijftig meter verder in, buiten de loopgraaf, maar de schokgolf was genoeg om het houten frame rond hen te laten trillen. Modder spatte in hun gezicht. Maarten verloor zijn evenwicht en viel tegen Frans' schouder.

"Dit is oefenen, toch?" zei Maarten, zijn stem hoger dan normaal.

De oude soldaat keek hem met medelijden aan.

"Lachwekkend naïef," zei hij.

"De Duitsers oefenen niet. Ze herinneren ons eraan dat we bestaan."

De nacht viel sneller dan ze aankunnen. De hemel was zwart, zonder sterren, het leek alsof zelfs de hemel niet wilde toekijken. De soldaten kregen kommandos voor wachtbeurten, posten en patroilledingen.

Frans' groep werd aangewezen voor een sector aan de rechterflank. Een smalle bocht waar de loopgraaf krom liep langs een watergeluid dat klonk als langzaam kokend bloed.

De IJzer zelf, niet breed, maar breed genoeg om de dreiging voelbaar te maken.

Frans ging op zijn aangewezen plek staan. Zijn voeten stonden half in water, zijn knieën tegen koude aarde. Het geweer voelde zwaar en niet van hem. Hij keek door de spleet in de wand.

Donker.

Niets.

En tegelijk alles.

Af en toe hoorde hij gefluister verderop. Soms een schot. Nog vaker een fluittoon. En altijd dat lage, dreunende gebrom van artillerie dat nooit écht tijdelijk leek.

"Ga jij maar zitten," zei de oude soldaat achter hem.

"Je kunt nog niet zo lang staan."

"Ik ben prima," zei Frans.

"Je liegt slecht," zei de man droog.

Frans zakte door zijn knieën en leunde met zijn rug tegen de houten wand. Jules zat links van hem, Maarten rechts. Ze vormden een rij van jonge mannen die dachten dat ze sterk waren.

De oude soldaten keken hen aan alsof ze al wisten wat er ging gebeuren.

Twee uur ging voorbij. Misschien meer. Misschien minder. Tijd werkte hier niet normaal. Hij voelde kou door zijn laarzen trekken, natte grond zijn broek doorweken.

Toen gebeurde het.

Een droog, scherp *tik* klonk ergens boven hen. Nog één. Alsof steentjes tegen hout tikten.

Frans keek op.
"Wat is dat?"

De oude soldaat keek niet op.
"Sluipschutter," zei hij. "Zoeken. Wacht maar."

Een derde *tik*. Deze harder.

"Zoekend?" zei Jules snel.
"Waarnaar?"

"Beweging."

Frans wilde net iets zeggen toen het gebeurde.

KNAL.

De man die in de schietopening naast hen stond, schreeuwde kort. Zijn helm vloog achterover. Zijn hoofd knalde tegen de houten wand, bloed spatte op Frans' mouw. Een fractie van een seconde later viel het lichaam langzaam zijwaarts, alsof het twijfelde of het wel mocht vallen.

Frans' hart sloeg vol tegen zijn ribbenkast.
Jules slaakte een geluid dat tussen een schreeuw en een hap adem zat.
Maarten verstijfde volledig.

De oude soldaat keek nauwelijks.

"Daarom beweeg je niet," zei hij.

"En daarom kijk je nooit te lang door dezelfde spleet naar buiten."

Frans kon zijn handen niet meer voelen.

Of zijn benen.

Of zijn keel.

Hij keek naar het lichaam naast hen. Naar de open mond die nog half verbaasd stond. Naar de bloedstreep waar zijn hoofd de plank had geraakt.

Hij wilde weg.

Ademen.

Gillen.

Alles tegelijk.

De oude soldaat keek hem aan met ogen die geen emotie meer kenden.

"Welkom aan de IJzer," zei hij.

4. de Modder die Mannen Vreet

De ochtend kwam niet met warmte of opluchting, maar met een grauwe, vermoeide gloed die nauwelijks verschil maakte tussen nacht en dag. De lucht hing laag boven de loopgraven en leek zwaar te rusten op de schouders van de mannen die daar stonden te staren naar een horizon vol rook en beloften van geweld. Frans rekte zijn stijve rug terwijl zijn voeten nog steeds vast leken te zitten in de koude, zuigende modder onder hem.

Niemand had goed geslapen. De nacht had enkel bestaan uit korte momenten van wegdommelen en plotselinge schrikreacties wanneer ergens verderop een gewonde begon te gillen of wanneer een granaat in de verte zijn dreunende echo door de aarde stuurde. De loopgraaf rook naar nat hout, zweet, ziekte en de onmiskenbare geur van oud bloed dat in de modder was weggezogen.

De sergeant liep langs de rij mannen en keek naar hen alsof hij wilde zien welke van hen nog bruikbaar was. Hij riep dat ze geen tijd hadden voor rust en dat iedereen aan het werk moest, omdat de regen van de nacht een deel van de loopgraaf had beschadigd. De mannen pakten hun schoppen, houten planken en zandzakken terwijl ze probeerden te vergeten wat ze die nacht hadden gezien.

Frans werkte naast Jules en Maarten, en hij voelde dat het kille water in de loopgraaf door zijn sokken trok terwijl hij met moeite een zak met aarde optilde. De zak woog zwaarder dan hij had verwacht, omdat het vocht alles had verdubbeld in massa. Terwijl hij de zandzak op een houten richel legde, gleed zijn hand weg en kwam een scherpe splinter in zijn palm terecht. Hij vloekte zacht en kneep zijn hand samen, maar werkte door.

De oude soldaat uit de nacht stond iets verderop en keek toe. Zijn ogen leken alles te zien wat de nieuwelingen probeerden te verbergen. Hij had de blik van iemand die al te vaak had gezien wat er hier gebeurde en die wist dat sommige dingen in deze modder nooit weer loskwamen.

"Hoe lang zit u hier al," vroeg Frans voorzichtig terwijl hij een houten plank omhooghield.

"Lang genoeg om te weten dat deze plek nooit iets teruggeeft," antwoordde de man zonder zijn stem te verheffen. "De modder slokt alles in stilte op, of het nu paarden, mannen of hoop betreft."

Frans wilde iets terugzeggen, maar hij kon geen woorden vinden die pasten bij de kilte van wat de soldaat had uitgesproken. Hij keek naar zijn handen, die bedekt waren met modder en een dun laagje bloed, en bedacht dat dit pas zijn tweede dag was.

Terwijl de ochtend vorderde, moesten ze een onstabiel stuk van de loopgraaf verstevigen. De regen had de bodem doen verschuiven, en sommige stukken zakten langzaam weg. De mannen stonden bijna tot hun knieën in modder die zich gedroeg als een levende substantie. Elke stap voelde alsof er vingers om hun enkels sloten en hen omlaag trokken.

Maarten gleed uit toen hij probeerde een hogere richel te bereiken. Frans greep zijn arm stevig vast en trok hem omhoog voordat hij naar beneden kon zakken. Maarten bedankte hem met een trillende stem en keek naar de grond alsof hij zich schaamde voor zijn angst.

Plotseling klonk verderop een schrille schreeuw die door de loopgraaf sneed als een scheurend stuk doek. Frans keek op en zag een jonge soldaat aan de rand van een modderpoel staan. De grond onder de jongen leek te bewegen, alsof er iets in zat dat zich wrong en kronkelde onder het oppervlak.

Het volgende moment zakte de soldaat tot zijn knieën weg. Hij gilte dat iemand hem moest helpen terwijl hij zijn armen omhooghield. De modder steeg tot aan zijn dijen, en het zag eruit alsof de aarde hem begon op te zuigen.

Frans rende naar hem toe met Jules en Maarten in zijn kielzog. Ze grepen de soldaat bij zijn armen en trokken zo hard als ze konden. De

jongen keek hen aan met ogen die glommen van paniek en angst die bijna niet te bevatten was.

"Iemand moet mij eruit trekken," schreeuwde hij, terwijl hij met steeds meer kracht naar omlaag werd gezogen. "Laat mij niet sterven in deze bodem, alsjeblieft."

Frans voelde hoe de modder aan de benen van de jongen trok met een kracht die niet natuurlijk leek. Het voelde alsof er iets onder het oppervlak lag dat hem naar zich toe trok. Zijn handen deden pijn, maar hij liet niet los.

Twee officieren kwamen aangerend en riepen dat er touwen moesten komen, maar niemand had ze binnen handbereik. De sergeant schreeuwde dat iedereen harder moest trekken, maar de modder gaf niets prijs.

Frans voelde hoe zijn vingers nat werden van een mengeling van zweet, modder en bloed. De jongen gilde nog harder terwijl hij steeds dieper werd getrokken. Zijn borst verdween in de modder en zijn handen krabbelden wanhopig over de mouw van Frans.

"Laat mij niet alleen," schreeuwde de jongen, terwijl de modder zijn schouders bereikte. "Alsjeblieft, ik wil niet..."

Zijn woorden verdwenen toen zijn hoofd naar beneden werd getrokken en zijn mond werd gevuld met aarde. Frans trok een laatste keer met alle kracht in zijn armen, maar zijn handen gleden weg van de gladde huid van de jongen.

Het lichaam werd in één ruk naar beneden gezogen. Een zuigend geluid vulde de loopgraaf, een geluid dat leek op kokende aarde en stervende lucht. De modder slokte het lichaam op alsof het nooit had bestaan. Een paar seconden later was de plek weer vlak, alsof er niets was gebeurd.

Frans viel achterover in het koude water van de loopgraaf. Zijn borst ging snel op en neer terwijl hij probeerde te begrijpen wat hij zojuist had gezien. Jules zat op zijn knieën met zijn handen tegen zijn gezicht, en Maarten staarde wezenloos naar de plek waar net nog iemand had gestaan.

De sergeant kwam aangehold, keek naar de grond en vroeg waar de soldaat was gebleven. Frans wees naar de modder, maar zijn hand trilde zo erg dat hij hem nauwelijks kon stilhouden. Hij zei dat de aarde de jongen had genomen, en dat er niets meer over was.

De oude soldaat kwam langzaam dichterbij, keek naar de plek en knikte alsof hij dit al vaker had gezien. Hij zei met een stem die geen enkele trilling kende dat de modder hier nooit iets teruggeeft en dat iedereen dat vroeg of laat op de harde manier leert.

Frans voelde hoe zijn adem vastzat in zijn keel terwijl hij naar de aarde keek die weer volledig stil lag. Hij begreep dat deze modder niet alleen het terrein van de vijand was, maar een vijand op zichzelf.

5. Brieven naar Zeeland

De middagzon stond laag boven de loopgraven en wierp een vale gloed over het landschap dat ooit vruchtbare velden waren geweest. Frans zat op een houten kist die meer splinter dan kist leek en hield een verkreukeld stuk papier vast alsof het iets heiligs was. Zijn handen waren vuil, zijn nagels zwart, en onder zijn huid voelde hij een vermoeidheid die niet meer leek te verdwijnen. De lucht rook naar kruit, natte aarde en iets zoets dat hij niet kon plaatsen en dat hem misselijk maakte wanneer hij er te lang aan dacht.

Hij had de afgelopen dagen nauwelijks tijd gehad om na te denken, omdat het werk nooit ophield. Wanneer de modder niet dreigde alles te verslinden, dan waren het de ratten die hun eten stalen of waren het de Duitse sluipschutters die plezier leken te hebben in het neerhalen van elke man die een seconde te lang boven de rand kwam. Toch zat hij nu hier, midden in de ellende, met een stuk papier dat misschien de enige brug vormde tussen hem en zijn leven in Zeeland.

Hij ademde diep in en pakte zijn stompje potlood. De woorden kwamen langzaam, alsof zijn hand niet meer wist hoe hij moest schrijven, en zijn gedachten vochten om ruimte in zijn hoofd. Hij wilde Wendy geruststellen, omdat hij wist dat zij zich zorgen maakte. Hij wilde zijn ouders laten weten dat hij nog leefde, maar hij wist dat ze zouden horen dat zijn stem niet dezelfde was als voor hij vertrok.

Hij schreef dat het eten soms goed was, terwijl hij die ochtend ratten had zien knagen aan iets dat ooit brood was geweest. Hij schreef dat hij veilige wachtposten had, terwijl de grond ieder moment opnieuw kon instorten zoals eerder die ochtend. Hij schreef dat de soldaten vriendelijk waren, terwijl hij wist dat sommigen langzaam gek werden van angst en honger. Hij loog om hen te beschermen tegen een werkelijkheid die niemand verdiende.

Naast hem zat Jules, die op een heel klein stukje papier schreef dat nauwelijks groter was dan zijn hand. Zijn gezicht stond strak en hij beet op zijn lip terwijl hij de woorden op papier dwong. Maarten staarde

voor zich uit en hield een brief vast die hij al drie keer opnieuw had geprobeerd te beginnen, maar telkens verscheurde omdat hij niets eerlijk kon schrijven zonder dat zijn moeder zou breken.

Verderop in de loopgraaf liep een officier die de brieven verzamelde. Hij droeg een leren map waar de papieren in verdwenen alsof het niet meer waren dan rekeningen. Frans dacht aan hoe die brieven werden gecontroleerd, gescheurd of weggegooid wanneer ze niet pasten binnen het beeld dat de legerleiding naar huis wilde sturen. Hij wist dat zijn kans klein was, maar hij moest het proberen.

Hij vouwde zijn brief dubbel, blies er zachtjes over om het potlood te drogen en keek er nog een laatste keer naar. Zijn woorden leken vreemd op het papier, omdat ze niet pasten bij de wereld waarin hij nu leefde. Het was alsof hij twee mensen tegelijk was geworden, één die hier vocht tegen de modder en het staal, en één die nog steeds wilde vasthouden aan liefde, herinneringen en thuis.

De officier kwam dichterbij. Frans zag hoe de map vol zat met brieven van andere mannen die dezelfde hoop hadden. Hij stond op, wankelde even en stak zijn brief naar voren.

"Voor Zeeland," zei hij zacht.

De officier knikte en pakte de brief met een korte beweging aan. Frans keek naar de map die werd dichtgeklapt. Hij voelde de afstand tussen hem en Wendy groter worden, alsof de lucht zelf dikker werd wanneer hij eraan dacht hoe ze misschien op zijn brief zou wachten.

Op dat moment klonk er een zware knal in de verte. De grond begon zachtjes te trillen en de mannen in de loopgraaf verstijfden. Een seconde later volgde een tweede knal die veel dichterbij was en de lucht vulde met een scherp, brandend aroma van vers kruut.

"Schuilen," riep iemand.

"Artillerie komt dichterbij."

Frans greep Jules bij zijn arm en duwde hem tegen de wand. Een derde explosie volgde. De lucht werd gevuld met aarde, splinters en alles wat niet vast zat. De houten planken langs de loopgraaf kraakten alsof ze elk moment zouden breken onder de druk.

Frans voelde een warme druppel langs zijn wang lopen terwijl er geen regen viel. Hij veegde met zijn hand en keek naar de rode vlek die op zijn vingers zat. Het was geen wond van hemzelf. Hij keek naast zich en zag dat Jules ook naar zijn hand staarde, terwijl dezelfde kleur op zijn jas zat.

"Dat was dichtbij," fluisterde Jules.

"Veel te dichtbij."

Frans wilde antwoord geven, maar zag toen iets bij zijn voeten liggen dat hem de adem benam. Op de grond lag een stukje papier dat vanuit de map van de officier moest zijn gegleden. Het was scheef afgescheurd en de randen waren zwart van het kruit.

Hij pakte het op en zag zijn eigen handschrift.

De brief die hij net had gegeven.

Half verbrand, half verscheurd en deels rood van iemand anders' bloed.

6. Water als Wapen

De dagen die volgden werden nat, koud en steeds zwaarder. Regen viel niet als gewone regen, maar als een dunne, ijzige sluier die overal doorheen drong. Frans had het gevoel dat het vocht tot in zijn botten kroop, alsof zijn lichaam langzaam werd ge vulkaniseerd door water en modder. Hij merkte dat zelfs zijn gedachten klam en zwaar waren, alsof de lucht vol hing met iets dat je niet kon zien maar wel kon voelen.

Op een ochtend werden de mannen in de loopgraaf gewekt door het geluid van rennende officieren en schreeuwende bevelen. Het leek alsof de hele linie in beweging kwam. Frans keek omhoog en zag dat de lucht vol rook hing. De rook kwam niet van artillerie, maar van iets anders waar hij nog geen woorden voor had.

De sergeant riep iedereen bijeen en vertelde dat het bevel was gegeven om de sluizen open te zetten. De IJzer zou onder water worden gezet, niet als een gevolg van de natuur, maar als een bewuste handeling van wanhoop en strategie. De lage gebieden rondom de rivier zouden veranderen in een moeras dat de Duitse opmars zou moeten stoppen. Een gecontroleerde overstroming als laatste redmiddel.

Frans keek naar Jules en Maarten terwijl de sergeant uitlegde dat ze naar een gebied moesten waar het water al aan het stijgen was. Ze zouden daar moeten helpen met versterkingen, want de loopgraven zouden in gevaar komen wanneer het water te snel omhoog zou komen. Niemand vroeg zich hardop af hoe verstandig het was om mannen tot hun middel in water te laten staan in een gebied dat al door ziekte en kou geteisterd werd.

De rit naar het lage gebied duurde niet lang, maar het voelde als een eeuwigheid. De modder kleefde aan hun laarzen en gaf hen het gevoel dat ze elk moment konden vastzuigen. Toen ze bij de rand van de ondergelopen velden aankwamen, zagen ze dat het water al tot ver in het land stond. Het was geen helder water dat rustig kabbelde, maar een grijze, koude massa die leek te pulseren zoals een lichaam zonder ziel.

Het water stond tot halverwege de loopgraaf en was ijskoud. Frans voelde zijn spieren verkrampen zodra hij erin stapte. Hij ademde scherp in toen de kou door zijn benen trok. Jules stond naast hem en hield zijn armen hoog om het evenwicht te bewaren, omdat de bodem onder het water zacht en verraderlijk was. Maarten liep iets verderop en probeerde een houten balk op zijn schouder te houden, maar de kracht van het water duwde hem telkens een paar centimeter naar achteren.

De mannen moesten planken tegen de wanden drukken en zandzakken stapelen, terwijl het water rond hun benen klotste. Elke beweging kostte kracht en elke stap die ze zetten voelde alsof de grond onder hen veranderde in stroop. Frans voelde hoe zijn voeten langzaam gevoelloos werden terwijl hij een zware plank vasthield.

"Het wordt alleen maar hoger," zei Jules met een stem die trilde van inspanning.

Frans knikte en beet op de binnenkant van zijn wang. Hij voelde het koude water tot aan zijn heupen komen en zag dat de planken al begonnen te schuren door de druk. Verderop stond een officier te schreeuwen tegen een groep mannen die een zakkenbarrière probeerden op te bouwen. Het water duwde tegen alles wat ze maakten en leek niet van plan om te stoppen.

Er klonk geschreeuw verderop in de loopgraaf. Een soldaat stond tot aan zijn borst in het water en riep dat de wand begon te verschuiven. Frans voelde zijn hart sneller kloppen terwijl hij zag dat de houten wand echt naar binnen leek te drukken door het gewicht van het water. Een groep mannen probeerde het te ondersteunen, maar hun voeten zakten weg in de zachte modder.

Een van de oudere soldaten die altijd dicht bij Frans in de buurt was, stapte door het water en keek hen fel aan. Hij zei dat niemand moest denken dat het water minder gevaarlijk was dan kogels, omdat het water geen genade kende en geen geluid maakte voordat het iemand pakte.

Frans voelde zijn adem condenseerde in de koude lucht terwijl hij het water op zijn huid voelde drukken. Hij had nooit gedacht dat water, dat normaal symbool stond voor leven, hier voelde als een vijand die geduldig wachtte.

De uren daarna werden een mengeling van werken, vloeken en overleven. Ze bevonden zich in een wereld van water, modder en houten constructies die elk moment konden breken. De kou kroop door hun lichamen en maakte hun bewegingen zwaar en langzaam. Frans had geen idee hoe lang ze daar stonden, omdat de tijd leek op te lossen in het monotone ritme van water dat tegen planken beukte.

Toen de sergeant eindelijk schreeuwde dat ze terug mochten naar het droge deel van de linie, voelde Frans nauwelijks nog zijn benen. Hij moest zichzelf dwingen om uit het water te lopen en terug naar de loopgraaf te gaan. De grond voelde vreemd onder zijn laarzen, alsof hij weer moest leren hoe vastigheid voelde.

Hij keek nog eenmaal om naar het overstroomde gebied. Het water stond er als een spiegel zonder licht. Hij wist dat het de Duitsers misschien zou stoppen, maar hij wist ook dat het voor hen een nieuwe vijand was geworden. Een vijand zonder gezicht, zonder stem en zonder einde.

7. de Gasnacht

De avond leek rustig te beginnen, al was er in de loopgraven van **Ieper** nooit sprake van echte rust. De lucht was zwaar en grijs, en er hing een onaangename stilte over de linies die zelfs de meest doorgewinterde soldaat nerveus maakte. Frans zat op een houten kist terwijl hij aan zijn laarzen plukte, omdat het leder nog steeds niet volledig was opgedroogd na de overstroomde dagen bij de **IJzer**. Zijn benen voelden nog altijd koud en zijn spieren protesteerden bij elke beweging.

Jules zat naast hem en probeerde zijn handen warm te wrijven. De kou was niet extreem, maar de constante vochtigheid trok dwars door alles heen. Maarten zat tegenover hen met een blik die steeds vaker leeg werd, alsof hij met zijn gedachten ergens was waar geen oorlog bestond.

De sergeant liep langs de mannen en keek om zich heen met een blik die verried dat hij iets voelde wat anderen nog niet zagen. Hij bleef even staan, draaide zich naar hen toe en zei dat iedereen alert moest blijven omdat de Duitsers de laatste dagen vreemd stil waren geweest. Hij zei dat stilte aan het front vaak slechts een voorbode was van iets dat nog veel erger kon zijn dan kogels of artillerie.

Frans keek omhoog en zag dat de lucht nauwelijks bewoog. De wind was bijna volledig verdwenen, waardoor de rook van eerdere beschietingen langzaam over de loopgraven hing als een sluier. Hij merkte dat zijn keel droog werd terwijl hij probeerde te ademen door de mufte lucht die in de loopgraaf bleef hangen.

Het eerste teken dat iets mis was, kwam niet als een geluid, maar als een geur. Een vreemde zoete geur die niets te maken leek te hebben met modder, kruid of rottend vlees. Het was een geur die niet in deze wereld leek te passen. Jules trok aan Frans zijn mouw en vroeg of hij het ook rook. Frans knikte langzaam en voelde dat er iets koud door zijn borst trok, alsof zijn lichaam wist dat er gevaar kwam voordat zijn verstand het begreep.

Maarten keek op en zei dat de lucht niet klopte. Hij wees naar de horizon, waar een dichte, geelgroene nevel langzaam tussen de bomen vandaan kroop. De nevel bewoog op een manier die onrustbarend langzaam was, alsof hij zelf besloot welke richting hij nam.

Het volgende moment klonk er geschreeuw verderop in de linie. Mannen riepen dat iedereen zijn doeken moest natmaken en voor zijn mond moest houden. Anderen riepen dat het gas eraan kwam en dat niemand omhoog mocht kijken of ademen zoals hij normaal zou doen. Frans voelde hoe adrenaline door zijn lichaam trok terwijl hij in paniek naar zijn veldfles greep en het water over een doek goot.

De sergeant schreeuwde dat iedereen laag moest blijven en de ogen zoveel mogelijk gesloten moest houden. Hij vertelde dat gas zwaarder was dan lucht en dat het eerst de laagste stukken zou vullen. Frans voelde hoe zijn hart steeds sneller begon te kloppen terwijl hij het doek voor zijn neus en mond drukte. Hij hoorde mannen kuchen in de loopgraaf naast hen en hij zag anderen die hun keel vasthielden terwijl ze naar adem haptten.

De geelgroene nevel gleed langzaam over de rand van de loopgraaf en zakte omlaag zoals water in een brede kuil. Mannen vielen op hun knieën en veel van hen spreidden hun armen alsof ze iets probeerden vast te pakken dat hen niet kon redden. De lucht werd dikker en de geur intenser, alsof de wereld zelf gevuld werd met iets dat niet door mensen gemaakt kon zijn.

Frans hield zijn adem in en probeerde niet in paniek te raken. Zijn ogen prikten zodra de eerste wolken gas hen bereikten en hij voelde dat zijn longen schreeuwden om lucht. Hij moest ademen, maar hij wist dat elke adem die hij nam gevaarlijk kon zijn. Jules zat gehurkt naast hem en drukte zijn gezicht tegen zijn eigen mouw terwijl hij zacht jammerde dat het brandde alsof er hete as door zijn longen trok.

Links van hen lag een soldaat die geen doek had kunnen vinden en die nu naar lucht hapte terwijl er dikke tranen over zijn wangen liepen. Zijn keel leek samen te trekken terwijl hij naar voren reikte, maar niemand

durfde hem aan te raken omdat het gas overal om hen heen hing als een levende vijand.

De nevel zakte nog dieper de loopgraaf in. Mannen kropen tegen de wand om zo laag mogelijk te blijven. Sommigen hielden hun adem zo lang in dat ze flauw vielen. Anderen probeerden te bidden, maar hun stemmen werden rauw en schor voordat ze de zin konden afmaken.

Frans voelde dat zijn eigen adem begon te haperen. Het zachte doek kon slechts een deel van de lucht filteren en zijn ogen stonden vol tranen. Hij keek naar Jules, die met wijd open ogen naar hem keek, alsof hij wilde vragen of dit het moment was waarop hun lichamen hen in de steek zouden laten.

Hij hoorde iemand verderop zeggen dat het gas zwaarder werd. De woorden kwamen als fluisteringen door de nevel heen en klonken zachter dan ze hadden moeten klinken.

Frans bleef gehurkt zitten en drukte het natte doek stevig tegen zijn gezicht terwijl hij voelde hoe een deel van zijn bewustzijn zich losmaakte, alsof hij slechts toekeek hoe zijn eigen lichaam vocht om te overleven. De wereld om hem heen werd kleiner en intenser. De geur werd scherper. De stilte werd dieper dan een stilte ooit zou moeten zijn aan het front.

Hij wist niet hoeveel tijd er verstreek voordat de nevel begint op te lossen. Hij hoorde mannen hoesten en proesten terwijl ze overeind kwamen en hun doeken weg trokken. Sommigen bleven op de grond liggen met lege ogen die niets meer zagen. Anderen zaten op handen en knieën en probeerden hun longen te vullen met lucht die nog steeds zwaar kon zijn.

Frans haalde voorzichtig adem en voelde een scherpe pijn in zijn borst. Hij keek naar Jules en zag dat zijn vriend nog steeds leefde, maar dat zijn ogen rood en opgezwollen stonden. Maarten zat gehurkt met zijn handen om zijn gezicht en hij maakte kleine, wanhopige geluiden die nauwelijks hoorbaar waren.

De loopgraaf was veranderd in een plek waar lucht geen vanzelfsprekendheid meer was. De grond rook naar gas en naar angst die zich vastzette in elke vezel van hun uniform.

Frans veegde zijn ogen en keek naar de horizon die langzaam weer zichtbaar werd. Hij wist dat de nacht hen bijna had gekregen en dat de oorlog niet alleen werd gevoerd met kogels en granaten. Het werd gevoerd met elke ademhaling die nog risico kon worden.

8. Verdwenen Vrienden

De dagen na de gasnacht trokken als stroperige uren aan Frans voorbij, alsof de wereld om hem heen steeds trager werd terwijl zijn gedachten juist sneller begonnen te bewegen. In de loopgraven bij **Ieper** was geen moment meer hetzelfde geweest sinds de geelgroene wolk door de linies was gekropen. De lucht leek sindsdien anders te ruiken, alsof het gas nog steeds ergens in de bodem lag te wachten tot het weer zou opstaan en zich opnieuw zou verspreiden. Veel mannen hadden littekens op hun longen die nooit meer zouden verdwijnen, en sommigen hadden die nacht niet overleefd.

Frans probeerde zichzelf bezig te houden met kleine taken die werden opgedragen door de sergeant, maar elke keer wanneer hij even niets hoefde te doen dwaalden zijn gedachten af naar zijn leven thuis in Zeeland. Hij vroeg zich steeds vaker af of Wendy nog op hem wachtte en of zijn ouders wisten dat hun zoon nu vocht in een oorlog van een ander land. Hij dacht aan de brieven die misschien nooit zouden aankomen en aan de stilte die zijn familie wellicht interpreteerde als onverschilligheid, terwijl het in werkelijkheid een gevolg was van censuur en chaos.

Terwijl de dagen verstreken, begon Frans meer te letten op de gezichten om hem heen. Hij zag mannen die twee weken geleden nog hadden gelachen om vieze grappen nu voor zich uit staren zonder enige herkenning in hun blik. Er waren er ook die zo vaak hadden gevochten dat hun handen niet meer trilden, zelfs niet wanneer een artilleriegranaat ontplofte op een paar meter afstand. De oorlog vormde hen tot iets dat tegelijkertijd sterker en gebroken was.

Op een ochtend kwam er een koerier de loopgraaf in gerend. Hij had een stapel papieren vast onder zijn arm en riep dat er berichten waren aangekomen uit de centrale post in **Diksmuide**. Elke soldaat spitste zijn oren, want berichten van buiten de linies waren zeldzaam en kostbaar. Het betekende nieuws, en het betekende soms een handvol woorden die nog konden herinneren aan een tijd waarin het leven minder donker was geweest.

Frans voelde zijn hart even sneller kloppen. Hij dacht aan Wendy, aan haar handschrift, aan de manier waarop ze zijn naam schreef alsof hij de enige was die ooit zo genoemd zou worden. Maar de koerier liep langs hem heen zonder hem een papier te geven. In plaats daarvan riep de sergeant dat alleen soldaten met een officiële Belgische registratie post hadden ontvangen. Frans voelde zijn maag samentrekken, omdat hij wist dat hij als Nederlander altijd onderaan de lijst stond, zelfs als zijn naam ergens tussen de regels was blijven hangen.

De koerier las een aantal namen voor, waarna enkele mannen naar voren stapten om hun papier te ontvangen. Sommigen glimlachten voorzichtig, anderen lieten tranen zonder vertrouwen dat ze ooit thuis zouden geraken. Een oudere soldaat zakte langzaam op zijn knieën toen hij de brief van zijn vrouw ontving, alsof zijn benen het gewicht van die paar woorden niet meer konden dragen.

Toen de koerier klaar was en de stilte weer terugviel, kwam Maarten naar Frans toelopen. Zijn gezicht zag er haast nog bleker uit dan voor de gasnacht, en Frans merkte dat hij een klein stuk papier in zijn hand had dat hij niet durfde open te vouwen. Maarten liep langzaam en bewust, alsof hij elk geluid wilde vermijden dat hem uit deze staat van onzekerheid zou kunnen halen.

"Ik denk dat het nieuws over mijn vrienden is," zei Maarten met een zachte stem die nauwelijks boven het geluid van de modderige voetstappen uitkwam. "Ik denk dat zij iets hebben gestuurd vanuit Poperinge."

Frans knikte en vroeg of Maarten het wilde voorlezen of dat hij het liever zelf deed. Maarten vouwde het papier open en begon te lezen. Zijn stem brak al na de eerste zin. Frans keek naar de grond terwijl Maarten las hoe zijn jeugdvriend Henri gesneuveld was bij een artilleriebeschieting, en hoe zijn familie hem dankte voor zijn vriendschap en voor de brief die hij eerder had gestuurd. Maarten begon te huilen en zakte door zijn knieën terwijl hij het papier tegen zijn borst drukte.

Het verdriet dat door de loopgraaf gleed was intiem en rauw. Frans voelde een pijn in zijn eigen borst die hij niet meer kon negeren. Hij had geen bericht ontvangen over zijn vrienden uit **Ieper** en hij wist dat het geen goed teken was. Zijn gedachten flitsten naar Louis en Armand, de twee mannen met wie hij een week eerder nog in een café had gezeten. Hij herinnerde zich hoe Louis had gelachen en gezegd dat hij te knap was om in een loopgraaf te sterven. Die woorden waren nu pijnlijk om aan terug te denken.

Hij besloot de sergeant te vragen of er nieuws was over burgers uit de stad. De sergeant keek hem aan met een blik die vermoeid en wantrouwig tegelijk was. Hij zei dat er elke dag honderden berichten binnenkwamen, maar dat veel daarvan verloren gingen in de chaos. Hij zei dat Frans zich moest richten op het werk dat voor hem lag, omdat het verleden hem niet zou beschermen tegen wat er nog zou komen.

Die woorden bleven lang hangen in zijn hoofd. Ze klonken alsof ze uit een andere wereld kwamen, maar tegelijk waren ze te waar om te negeren. Frans liep terug naar Jules en Maarten en zag dat Maarten nog steeds de brief vasthield met handen die nauwelijks bewogen. Jules zat naast hem en legde een hand op zijn schouder zonder iets te zeggen.

Later die dag kregen ze het bevel om een verkenning te doen in een sector van de loopgraaf die deels verlaten was. Frans liep met zes andere mannen door het smalle, kronkelende pad en voelde zijn hart sneller slaan bij elke hoek die ze omgingen. De vochtige lucht maakte zijn ademhaling zwaar, terwijl de grond onder hem aanvoelde alsof die elk moment kon instorten.

Toen ze bij een verlaten schietpost kwamen, zag Frans dat er nog persoonlijke spullen lagen die door andere soldaten haastig waren achtergelaten. Een half lege tabakszak. Een foto van een gezin dat stond te poseren voor een boerderij. En een stuk papier dat half begraven lag onder een modderige plank. Frans bukte zich, raapte het papier op en veegde voorzichtig het vuil ervan af.

Het briefpapier was afkomstig uit een café in **Ieper**. Frans voelde zijn handen koud worden. Hij herkende het logo van het café waar hij met Louis en Armand had gezeten. Hij wist dat dit papier iets betekende. Misschien was het van hen geweest. Misschien niet. Maar de gedachte dat er een spoor was, hoe klein ook, maakte zijn hart tegelijk zwaar en snel.

Jules kwam naast hem staan en vroeg wat hij had gevonden. Frans gaf hem het papier zonder iets te zeggen. Jules keek ernaar en haalde diep adem. Hij zei dat het misschien betekende dat zijn vrienden nog leefden, maar hij zei het met een stem die geen overtuiging droeg.

Frans stak het papier in zijn jaszak en voelde een diepe leegte in zijn borst die niet meer wilde verdwijnen. De oorlog had hem in een situatie geplaatst waarin elk klein stukje informatie een wereld van hoop of angst kon openen. Hij wist dat hij misschien nooit meer zou horen wat er met Louis en Armand was gebeurd.

Toen hij later die avond in de schemering zat, voelde hij dat de loopgraven stiller leken dan normaal. De stilte zat als een zwaar gewicht in zijn gedachten terwijl hij naar de horizon keek, waar de eerste sterren voorzichtig verschenen achter een waas van rook. Jules en Maarten zaten naast hem en zeiden niets. Het leek alsof iedereen die dag een stukje van zichzelf had verloren.

De nacht viel langzaam over de loopgraven, en met de duisternis kwam het besef dat vriendschap in oorlog een fragiel bezit was. Frans keek naar de plek waar het papier uit Ieper in zijn zak zat en hij voelde dat het misschien het laatste tastbare spoor was van twee mannen die hem hadden verwelkomd alsof hij een broer was geweest. Hij wist dat morgen opnieuw alles kon veranderen en dat de oorlog misschien nooit de antwoorden zou geven die hij nodig had.

En terwijl de kou dieper in de loopgraaf zakte, voelde hij voor het eerst dat hij echt bang was voor een toekomst waarin hij zijn vrienden nooit meer zou zien en waarin zelfs herinneringen konden wegzakken zoals zoveel mannen al onder de modder waren verdwenen.

9. *Passendale, de Modderhel*

De dagen na het laatste bericht over zijn vrienden brachten geen verlichting en geen enkel teken dat de oorlog op enig moment minder wreed zou worden. De lucht boven de linies rondom **Passendale** werd donkerder naarmate de herfst naderde en de grond veranderde in een vijand die net zo dodelijk was als kogels en artillerie. Frans liep met zware laarzen door modder die steeds dikker werd, alsof de aarde zelf elk spoor van menselijkheid wilde wegvagen door alles te verslinden wat op haar neerkwam.

De mannen van het peloton waren bijna niet meer te herkennen. Hun uniformen zaten vol modder, bloedresten en rafels die door weken van vocht en strijd waren ontstaan. De geur van natte aarde vermengde zich met de geur van angst en vermoeidheid. Sommige soldaten hadden moeite om nog rechtop te lopen, terwijl anderen hun schouders naar voren droegen alsof ze voortdurend een onzichtbare last moesten duwen. Frans had het gevoel dat hij alleen nog bestond in een wereld waarin het geluid van artillerie en het gezucht van modder de enige constante factoren waren.

Bij **Ypres Salient** kregen ze opdracht om vooruit te trekken naar een gebied dat om strategische redenen moest worden ingenomen. De sergeant zei dat dit plan noodzakelijk was om druk te zetten op de Duitse linies, maar niemand geloofde nog dat er een plan bestond dat werkelijk de dood kon tegenhouden. De kaarten die de officieren gebruikten waren waardeloos geworden, omdat het landschap was veranderd in een onherkenbare massa van kraters, waterpoelen, verbrande boomstronken en brokken aarde die geen herkenbare vorm meer hadden.

De lucht hing vol rook van eerdere bombardementen. Zwarte wolken trokken langzaam over het slagveld en blokkeerden het zonlicht dat normaal zou hebben gereflecteerd op het water dat in de bomkraters stond. De stilte die viel wanneer er geen artillerie werd afgeschoten, voelde onnatuurlijk en dreigend, alsof het landschap zelf de adem inhield.

"Dit lijkt geen land meer," zei Jules terwijl hij met moeite door de modder liep. "Het lijkt meer op een plek die nooit bewoond had mogen worden."

Frans knikte en probeerde zijn voeten omhoog te trekken, maar merkte dat de modder hem bijna tot aan zijn enkels had ingesloten. Hij voelde hoe de zuigende kracht van de aarde een constante strijd vormde tegen elke stap die hij zette. Zijn benen waren zwaar, zijn knieën deden pijn en zijn rug voelde alsof iemand er stenen op had gelegd.

Toen ze dichterbij de Duitse linies kwamen, werd de grond nog slechter. De modder was diep en dik, vol lijken van soldaten en paarden die niet meer zichtbaar waren, behalve in de vorm van vreemde verhogingen onder het oppervlak. Soms zag Frans een stukje uniform, een helm, een hand die uit de aarde stak of een strompelig silhouet dat nog net zichtbaar was voordat het onder de modder wegzakte.

In de verte klonk plots het geluid van artillerie dat zijn weg vond door de lucht. Frans keek omhoog en zag een granaat in een hoge boog over hen heen gaan voordat die veel verderop insloeg. De grond onder zijn voeten trilde en het water in de kraters golfde zachtjes als reactie op de schokgolf. Een soldaat rechts van hem struikelde en viel volledig in de modder, en het duurde even voordat twee anderen hem konden optrekken. Zijn gezicht was nat van water en modder, maar zijn ogen vertelden dat hij dacht dat hij nooit meer zou opstaan.

Het geluid van machinegeweren begon op te komen vanaf de Duitse linies. De kogels sneden door de lucht terwijl de mannen probeerden te zigzaggen door het veld. De modder vertraagde elke beweging, waardoor het onmogelijk was om snel te rennen of zelfs maar ordelijk te bewegen. Frans voelde het water in zijn laarzen klotsen terwijl hij een stap probeerde te zetten die hem uit een dieper stuk moest halen. Zijn knieën knakten onder de spanning en het kostte hem al zijn kracht om niet te vallen.

Voor hen zag Frans hoe een groep soldaten vocht om een stuk grond te bereiken dat iets steviger leek dan de rest van het terrein. Het zand daar leek minder drassig, maar de weg ernaartoe was bezaaid met kraters die vol water stonden. Sommige kraters waren zo diep dat niemand wist of ze nog bodem hadden of dat ze bestonden uit een mix van water, aarde en lichamen die al te lang onder de oppervlakte lagen.

"Voorzichtig," riep de sergeant met een schorre stem die bijna werd weggedrukt door het geluid van kogels. "De grond is onvoorspelbaar. Niemand kent hier nog de veiligste route."

Frans voelde zijn hart bonzen terwijl hij probeerde te volgen wat de sergeant had gezegd. Hij stapte om de randen van de kraters heen en probeerde niet te kijken naar de donkere diepte onder hem. Jules liep achter hem en ademde zwaar door zijn mond, omdat hij zijn neus had gevuld met de geur van rottend vlees. Maarten volgde hen en keek alsof hij op elk moment wilde schreeuwen, maar geen stem meer had.

Het landschap werd steeds vijandiger. De wind blies koude druppels water en modder in hun gezicht, alsof de natuur zelf hen tegenwerkte. Overal lagen bomen die geen bladeren meer hadden, alleen kale takken die als spookachtige handen uit de grond staken. De rook uit de verte zeilde traag naar hen toe en gaf het landschap een bijna irreële uitstraling.

Toen ze een heuveltje naderden dat ooit een deel van een boerderij was geweest, zagen ze de overblijfselen van muren en stenen die nu half in de modder waren verdwenen. Een stuk dak hing schuin en leek elk moment te kunnen omvallen. Frans zag dat er nog een schoorsteen overeind stond, maar die was zo zwartgeblakerd dat geen mens nog kon raden wat hier vroeger had gestaan.

De mannen kregen bevel om halt te houden. De sergeant wilde dat ze hun posities innamen in een ondiepe loopgraaf die verderop lag. Frans liep erheen en zag dat het geen echte loopgraaf was, maar een geul die door granaten was gegraven en slechts door een paar houten planken werd ondersteund. De grond was nat en glibberig, en elke stap voelde

alsof die hen dichterbij het moment bracht waarop hun lichaam definitief door de modder zou worden opgeslokt.

Frans klom in de geul en leunde tegen een muur die koud en doorweekt was. Hij voelde dat het water langs zijn benen naar beneden stroomde en wist dat dit slechts een kleine pauze was. Hij keek naar Maarten die naast hem in de modder zakte en probeerde zichzelf overeind te houden. Maarten keek hem aan met een blik die sprak van uitputting en wanhoop, maar ook van iets dat leek op berusting.

De lucht boven hen rommelde zachtjes, maar het was geen storm die zou komen. Het was artillerie die op afstand werd verplaatst en die binnen een paar minuten hun kant op kon komen. Jules haalde diep adem en keek naar Frans alsof hij wilde zeggen dat ze hier nooit hadden moeten zijn, maar hij wist dat de woorden overbodig waren.

De loopgraven bij Passendale voelden als een plek waar tijd niet meer bestond en waar elke stap een herinnering was aan de mannen die eerder op dezelfde grond hadden gestaan en vervolgens waren verdwenen. Frans keek naar zijn handen die trilden van inspanning, kou en spanning. Hij voelde hoe de modder tussen zijn vingers door gleed en hoe de geur van rotting steeds sterker werd.

Hij wist dat dit nog maar het begin was van wat hen te wachten stond en dat geen enkel mens kon voorspellen hoe lang iemand hier zou kunnen blijven staan zonder dat de aarde zelf hem zou opeisen. De duisternis begon langzaam in te vallen en het slagveld werd een schim van wat het ooit was geweest. Frans voelde de angst in zijn borst, maar hij bleef ademen.

10. de Misdaad van Hoop

De nacht na hun verplaatsing bij Passendale voelde anders dan de nachten ervoor, alsof het landschap zelf moe begon te worden van het voortdurende geweld. De artillerie zweeg af en toe iets langer dan normaal, de machinegeweren rammelden minder regelmatig, en in de loopgraaf hing een soort zware stilte die geen enkele man vertrouwde. Frans zat tegen een natte wand geleund en voelde de koude grond door zijn uniform trekken, terwijl zijn gedachten steeds verder afdwaalden naar plekken waar geen modder bestond.

Hij dacht aan het geluid van de zee bij **Zierikzee**, aan het ritme van de golven dat hij als kind eindeloos had kunnen volgen, en aan de geur van zout die zo anders was dan de stank van rot vlees en buskruit die hier alles beheerste. In zijn hoofd zag hij het gezicht van Wendy voor zich, haar blik die hem tegelijkertijd uitlachte en doorzag, en hij vroeg zich af of zij zich kon voorstellen hoe hij hier leefde. Hij wist dat hij het haar nooit volledig zou kunnen uitleggen, zelfs niet als hij alles zou proberen te beschrijven.

Naast hem zat Jules met zijn armen om zijn knieën geslagen. De jongen staarde voor zich uit naar een kleine plas water waarin het licht van een flauwe maan werd weerspiegeld. Maarten lag verderop tegen de wand met gesloten ogen, maar Frans wist dat hij niet sliep. De ademhaling van Maarten was te onrustig en te onregelmatig voor echte slaap.

"Dit gaat nooit stoppen," zei Jules uiteindelijk met een zachte stem die bijna wegviel in het monotone geluid van druppelend water in de verte. "Elke keer zeggen ze dat de volgende aanval beslissend wordt, maar elke keer is er alleen meer modder, meer doden en meer gaten."

Frans haalde diep adem en voelde een bekende moeheid door zich heen trekken, een moeheid die niet weg te duwen was met eten of slaap. "Ik denk niet dat iemand nog weet wat beslissend betekent," antwoordde hij, terwijl hij met zijn vinger in de modder een willekeurige lijn tekende. "Ze blijven gewoon duwen van achteren, omdat zij daar niet in deze grond staan."

Jules keek hem aan met glanzende ogen. "Heb jij ooit gedacht aan weggaan," vroeg hij, en zijn stem klonk alsof hij het zelf niet helemaal durfde te geloven. "Ik bedoel, echt weggaan, niet alleen in je hoofd."

De vraag bleef even hangen tussen hen in. Frans voelde zijn hart sneller kloppen, omdat dit precies de gedachte was die hij al dagenlang steeds vaker had gehad. Hij had die gedachte weggeduwd zoals je een gevaarlijke droom wegduwt bij het wakker worden, maar nu iemand het hardop uitsprak, voelde het ineens minder onwerkelijk.

"Ik heb eraan gedacht," zei hij uiteindelijk, en zijn stem klonk verrassend kalm. "Ik weet alleen niet waarheen, en ik weet niet of er nog een pad bestaat dat niet onder toezicht staat."

Jules zweeg een moment en draaide weer naar het water. "Ze zeggen dat achter de linies meer controle komt," fluisterde hij. "Meer patrouilles, meer marechaussee, meer mannen die zoeken naar deserteurs. Maar ik denk dat zij hier niet kunnen begrijpen hoe het voelt om elke dag in deze grond te staan."

Frans dacht aan het woord deserteur en voelde hoe het zich als een zwaar gewicht in zijn borst nestelde. Het was een woord dat hij tot voor kort alleen kende uit verhalen over lafaards en verraders, maar de afgelopen weken had het langzaam een andere betekenis gekregen. Niet meer alleen iemand die vluchtte uit angst, maar ook iemand die weigerde nog langer een pion te zijn in een spel waarin hij nooit had ingestemd om mee te spelen.

Later die nacht, toen de loopgraaf stiller was en de meeste mannen in een soort halfslaap waren gezakt, bleef Frans wakker liggen. Hij luisterde naar de ademhaling van de anderen en naar het verre gerommel van artillerie dat nooit helemaal verdween. Zijn ogen waren wijd open en hij kon het gevoel niet kwijt dat deze nacht anders was dan de andere nachten. Alsof er ergens een deur openstond die normaal gesproken gesloten bleef.

Hij dacht aan de routes die zij de afgelopen dagen hadden gelopen. Hij herinnerde zich een smalle verbindingstunnel, iets verderop langs de linie, die niet constant in gebruik was. Het was een soort secundair pad naar een bevoorradingspunt dat verder naar achter lag. Als hij die route zou kunnen nemen en onopgemerkt genoeg kon blijven, zou hij misschien voorbij de eerste linies kunnen komen. Daarna zouden er wegen zijn die niet alleen door soldaten gebruikt werden, maar ook door boeren, handelaren en vluchtelingen. Tussen hen kon hij misschien verdwijnen.

De gedachte maakte hem misselijk van spanning, maar tegelijk voelde hij een vreemde helderheid. Hij wist dat als hij niets deed, hij op een dag net als zoveel anderen in deze grond zou verdwijnen, zonder graf en zonder naam. Hij wist ook dat als hij het probeerde, hij verraden kon worden door elke stap, elke blik en elke kogel die langs hem zou kunnen fluiten. Toch was de gedachte aan stil blijven staan in deze loopgraaf nog ondraaglijker.

In de vroege ochtendschemering, terwijl de lucht aan de oostelijke horizon langzaam een bleke kleur begon te krijgen, stond Frans op met zo weinig mogelijk geluid. Jules sliep nu echt, zijn hoofd tegen zijn arm geleund. Maarten lag op zijn zij, zijn gezicht naar de wand, en maakte kleine geluiden alsof hij iets probeerde te zeggen in zijn slaap. De sergeant was nergens direct in zicht, waarschijnlijk bezig bij een andere sectie van de loopgraaf of in gesprek met een officier.

Frans deed alsof hij naar een afgelegen hoek van de loopgraaf liep om zijn behoefte te doen. Niemand schonk er aandacht aan, want in deze wereld bestonden genoeg redenen om even van de groep af te drijven. Hij volgde de bocht die hij in zijn hoofd had onthouden en kwam bij de smalle verbindingstunnel die hij zocht. De tunnel was laag en donker, gemaakt van houten platen die al een tijdje geen echte onderhoud hadden gezien.

Hij bleef even staan en luisterde. Hij hoorde geen stemmen, geen voetstappen en geen direct geschreeuw. Alleen het zachte druppelen van vocht langs de wanden en het geruis van verre explosies. Zijn hart

bonsde nu zo hard dat hij bang was dat iemand het van meters afstand zou kunnen horen.

Met een diepe ademhaling zette hij zijn foot in de tunnel en begon te lopen. Elke stap was een verraad aan wat men van hem verwachtte, maar tegelijkertijd voelde het als de eerste echte keuze die hij maakte sinds hij in het café in Ieper met geweren was omringd geweest. De tunnel rook muf, naar aarde en oude angst. Hij liep gebukt, met een hand langs de wand om zijn evenwicht te bewaren.

Het duurde langer dan hij had gedacht voordat hij aan het andere uiteinde licht zag. Een smalle strook ochtendlicht sneed door een open rand, en Frans voelde dat hij zijn adem inhield terwijl hij dichterbij kwam. Hij keek voorzichtig om het hoekje en zag een smallere loopgravenlijn dan de frontsector waar hij vandaan kwam. Deze lijn leek minder bemand en minder beschadigd, alsof hij vooral diende voor aanvoer en doorstroom.

Er stonden een paar kisten met munitie, een stapel lege kratten en verderop een smalle trap die naar boven leidde. Frans zag slechts één soldaat die met zijn rug naar hem toe zat, leunend tegen een wand met een sigaret in zijn hand. De man leek half in slaap en keek in ieder geval niet in zijn richting.

Frans wist dat dit het moment was waarop hij moest beslissen. Teruggaan betekende doorgaan met hetzelfde leven in dezelfde modder. Vooruitgaan betekende een stap buiten alles wat hij kende en een directe breuk met zijn rol als soldaat. Hij voelde hoe zijn vingers trilden terwijl hij langzaam langs de wand schoof, zoekend naar de juiste timing.

Hij wachtte tot de soldaat zijn sigaret naar zijn mond bracht en zijn hoofd iets achterover kantelde. In dat kleine moment van afleiding sloop Frans langs de andere kant van de loopgraaf naar de trap. Zijn laarzen maakten weinig geluid, maar in zijn eigen beleving klonk elk stapje alsof hij op glas liep.

Hij bereikte de trap, keek nog een keer naar de rug van de soldaat en begon toen snel naar boven te klimmen. Zijn hart klopte wild en hij voelde de koude lucht scherper worden naarmate hij hoger kwam. Bovenaan de trap was een smalle uitgang naar een ondiepe greppel die richting het achterland leek te lopen. Hij kneep zijn ogen samen en keek naar de velden achter de linies, waar het land wel verwoest was, maar minder vol lag met loopgraven.

Hij had net zijn eerste stap buiten de loopgraaf gezet toen hij een stem achter zich hoorde. De stem was hard en kort en liet geen ruimte voor twijfel. "Stil blijven staan," klonk het, en Frans voelde hoe zijn hele lichaam verstijfde. Het klonk niet als een verzoek. Het klonk als een vonnis.

Langzaam draaide hij zich om en zag de soldaat van daarnet op de trap staan met zijn geweer in de hand. Naast hem stond een sergeant die hij niet eerder had opgemerkt, een man met een gezicht waarin bijna geen enkele emotie meer leefde. De sergeant keek hem lang aan zonder iets te zeggen. Het duurde slechts enkele seconden, maar voor Frans voelde het alsof er een hele dag in dat korte moment geperst werd.

"Wat was jij van plan," vroeg de sergeant uiteindelijk, en zijn stem was kalm op een manier die nog dreigender was dan schreeuwen. "Dit pad is niet voor recreatie, en ik zie niemand met een schriftelijk bevel om hier rond te dwalen."

Frans probeerde iets te zeggen, maar zijn woorden struikelden over elkaar. Hij zei dat hij de weg kwijt was geweest, dat hij dacht dat hij naar een bevoorradingspunt gestuurd was. De sergeant hoorde hem aan zonder met zijn ogen te knippen en leek geen moment onder de indruk van het verhaal.

"Je bent niet de eerste die verdwaalt in deze richting," zei hij uiteindelijk. "Sommigen vinden nooit meer de weg terug, en dat zijn niet altijd ongelukken geweest."

De soldaat met het geweer kwam dichterbij en nam de tas van Frans af om te kijken of hij iets bij zich had dat zijn verhaal kon bevestigen. In de tas zat alleen wat versleten kleding, een veldfles, een beetje eten en een verfrommeld stukje papier dat ooit een brief aan Wendy had moeten worden. Niets dat er uitzag als een officieel bevel.

De sergeant zuchtte en knikte naar de soldaat. "Breng hem terug naar zijn peloton," zei hij. "Laat de officier daar beslissen wat er met hem gebeurt, want dit soort wandelingen kunnen wij niet onbeantwoord laten."

Frans voelde hoe zijn keel dichttrok en zijn hart in zijn borst kas klopte met een ritme dat niets meer met moed te maken had. Hij wist dat hij betrapt was en dat niemand hier medelijden zou hebben met een man die had geprobeerd te verdwijnen in de richting van het achterland. Hij liep terug naar de trap, nu niet meer sluipend maar onder begeleiding van het geweer dat zich als een constante herinnering achter zijn rug bevond.

Toen hij weer in de bekende, stinkende loopgraaf stond, wist hij dat zijn poging om het front te ontvluchten mislukte nog voordat hij echt was begonnen. De mannen van zijn peloton keken op toen hij terug werd gebracht, alsof zij precies wisten wat hij had geprobeerd. In hun blikken lag geen veroordeling, maar iets anders. Iets tussen begrip en verdriet in.

De sergeant van zijn eigen peloton luisterde naar het korte verslag van de andere officier en keek lange tijd zwijgend naar Frans. Daarna stuurde hij de andere soldaten weg, zodat zij even alleen stonden in het smalle stuk loopgraaf.

"Ik kan je voor een krijgsraad brengen," zei de sergeant, terwijl hij zijn woorden zorgvuldig koos. "Dat weet jij ook. Dat betekent tuchtiging, misschien gevangenis, misschien erger. Maar ik vraag je nu alleen iets anders. Denk je dat je de enige bent geweest die vannacht heeft gedacht aan weggaan."

Frans wist niet wat hij moest antwoorden. Hij voelde dat zijn lippen droog waren, dat zijn tong bijna aan zijn gehemelte plakte. De sergeant keek over zijn schouder naar de donkere horizon en zuchtte.

"Je blijft hier," zei hij uiteindelijk. "Je eet, je slaapt en je vecht. Als je nog eens probeert te gaan zonder bevel, zal ik het niet meer negeren. Dat is alles wat je van mij krijgt. Een keer."

Frans knikte langzaam en voelde een mengeling van schaamte en iets dat op dankbaarheid leek. Hij wist dat hij eigenlijk al langs de rand van een afgrond had gestaan. De mislukte poging had hem niet dichterbij huis gebracht, maar wel dichterbij het besef dat hij nu vastzat in een wereld waarin zelfs hoop als een misdaad kon worden gezien.

Die nacht lag hij in de loopgraaf met zijn rug tegen de wand, zijn ogen open terwijl de geluiden van het slagveld zich als een bekende verrader om hem heen bewogen. De modder rook hetzelfde, het gerommel van artillerie klonk hetzelfde, maar in zijn hoofd was er iets veranderd. Hij wist nu hoe dun de lijn was tussen overleven en verdwijnen, en hij wist dat deze oorlog iedereen uiteindelijk dwong om te kiezen tussen twee vormen van gevangenschap.

De gevangenschap van blijven, of de gevangenschap van een vlucht die bijna altijd eindigde met een kogel.

11. de Nachtwachten

De nacht viel sneller dan de mannen hadden verwacht en bracht een schemering die voelde alsof het slagveld werd opgeslokt door een enorme mond zonder tanden. In de loopgraven rondom **Passendale** werd het donker niet ontvangen met de gebruikelijke vermoeidheid, maar met een soort gespannen stilte die door de lucht hing als een dreiging die nog geen vorm had gekregen.

Frans zat op een omgevallen plank met zijn handen om zijn geweer gevouwen, terwijl zijn gedachten traag en zwaar door zijn hoofd bewogen. Zijn lichaam reageerde nauwelijks nog op kou of honger, maar op geluid reageerde hij scherper dan ooit. Zelfs een vallende druppel water kon hem laten opschrikken alsof er een granaat naast hem ontplofte. Zijn ogen prikten van uitdroging en slaapttekort, maar slapen was geen optie meer. De sergeant had gezegd dat iedereen om beurten wacht moest lopen omdat de Duitsers inmiddels wisten dat sommige Belgische secties uitgeput raakten en gemakkelijk te overrompelen waren tijdens diepe nachten.

Jules zat naast hem en probeerde te knippen om de troebele waas uit zijn zicht te verwijderen. Zijn oogleden vielen telkens half dicht, maar hij schrok steeds wakker door het zachte krakende geluid van modder die onder hun voeten droog probeerde te worden. Maarten zat iets verderop te fluisteren tegen zichzelf, woorden zonder betekenis maar blijkbaar noodzakelijk voor zijn eigen geest om niet volledig te breken.

De sergeant kwam met langzame passen dichterbij, zijn silhouet alleen herkenbaar door de vage contouren van zijn helm. Hij verdeelde de wachtbeurten en vertelde dat Frans met twee andere mannen moest gaan naar een smalle vooruitgeschoven post op enkele tientallen meters voor de hoofdloopgraaf. Het was een plek waar men alleen fluisterend mocht spreken omdat elke toon te veel de aandacht kon trekken van Duitse patrouilles.

Frans voelde zijn maag samenknippen. Nachtposten stonden bekend als het meest zenuwslopende wat een soldaat kon doen. Hij wist dat het

geen gevecht om terrein zou worden, maar een gevecht om zijn geest, omdat de duisternis alles vermenigvuldigde wat een mens niet wilde zien.

Hij stond op en volgde de sergeant samen met een oudere soldaat genaamd Martens en een jonge, bleke soldaat die nauwelijks de naam Paul had gekregen voordat hij naar het front werd gestuurd. Ze liepen door een smalle verbindingsgang vol water dat tot aan hun enkels reikte. Het geluid van hun stappen klonk als iets organisch, alsof de bodem ademde en hen probeerde tegen te houden. Frans probeerde zich voor te stellen dat hij thuis door het zeewater liep, maar zelfs die gedachte kon de koude angst niet verzachten.

Aan het einde van de verbindingsgang lag de vooruitgeschoven post. Het was een kuil van hout en zandzakken, laag genoeg dat ze moesten bukken om erin te komen, en nauw genoeg dat drie mannen nauwelijks naast elkaar konden zitten. De maan was nauwelijks zichtbaar door de vochtige nevel die laag over het slagveld hing. Frans zakte op zijn knieën en voelde hoe zijn spieren onvrijwillig trilden toen hij zijn positie innam.

"Luisteren, niet kijken," fluisterde Martens met een stem die nauwelijks geluid maakte. "De Duitsers verplaatsen zich in het donker net als wij. Het enige verschil is dat zij soms beter zien dan wij. Laat je ogen niet misleiden, want de duisternis liegt tegen iedereen."

Paul knikte terwijl hij een doek tegen zijn mond hield om zijn ademhaling te dempen. Hij leek jonger dan de rest, jonger zelfs dan Frans, en zijn ademhaling ging onregelmatig omhoog en omlaag alsof hij elke adem tegenhield uit angst iets verkeerd te doen. Frans keek naar hem en zag dat zijn handen trilden. Hij wilde iets geruststellends zeggen, maar zijn eigen keel voelde droog en gespannen.

Ze zaten minutenlang stil, maar in een oorlog waarin minuten voelden als uren, werd de tijd een vijand op zich. De lucht rook naar nat gras dat in de modder was vergaan. Soms hoorden ze het zachte plonsende geluid van vallende druppels in een krater vol water. Af en toe klonk er

een dringend, kort knagend geluid van een rat die zijn weg zocht door het dode vlees dat onder de grond lag te wachten totdat het eindelijk weg zou rotten.

Toen begon het.

Heel in de verte.

Heel zacht.

Een ritmisch geluid dat op onregelmatige intervallen terugkwam.

Frans spitste zijn oren en legde een hand op Pauls arm om te laten weten dat hij stil moest blijven. Martens boog voorover en sloot zijn ogen, alsof hij beter kon horen wanneer hij de wereld om zich heen tijdelijk uitschakelde.

"Dat komt van de boomlijn daar verderop," fluisterde Martens nadat het geluid nog eens terugkwam. "Soms zetten ze valse patrouilles in. Soms zetten ze mannen neer om ons zenuwachtig te maken. Soms is het gewoon de wind. Jij leert dat verschil pas later."

Maar de wind maakte geen ritme.

En de wind ademde niet.

Frans voelde een drukkende hitte in zijn borst terwijl hij probeerde te begrijpen wat hij hoorde. Het kwam langzaam dichterbij, maar steeds met lange pauzes ertussen. Het klonk als stappen, maar niet als rennen of sluipen. Het klonk alsof iemand met zware laarzen door een veld vol modder liep waar elke stap een strijd was.

Paul boog dichterbij Frans toe. "Wat is dat," fluisterde hij. "Het klinkt niet als een dier. Het klinkt niet als ons. Wat kan dat zijn."

Frans wilde iets zeggen, maar toen hoorde hij ineens een ander geluid. Een soort schrapen. Alsof iemand met een stuk metaal langs een houten plank gleed. Het geluid was duidelijk en sneed door de stilte heen. Hij voelde zijn hartslag in zijn keel bonzen en zijn handen voelden plotseling koud.

Martens zwaaide voorzichtig met zijn hand dat ze stil moesten blijven en keek over de rand van de post naar de duisternis. Het veld lag stil, maar dat betekende niets. In de loopgraven had stilte nooit iets geruststellends. Stilte betekende dat iets op hen wachtte. Stilte betekende dat iets heel dichtbij kon zijn zonder dat ze het zagen.

Frans hoorde de adem van Paul sneller gaan. Zijn eigen ademhaling werd ook zwaarder, en hij voelde dat zijn hoofd licht begon te worden door de spanning. Hij probeerde zich te concentreren op het slagveld, maar de duisternis maakte alles zacht en vormloos. De contouren van omgewaaide bomen leken te bewegen. De rook boven een krater leek te ademen. Het water dat in een modderige kuil lag bewoog alsof er iets onzichtbaars onder lag.

Toen klonk er opnieuw een geluid, dit keer heel dichtbij, alsof iets aan de rand van de post stond.

Een zacht, rappend geluid.
Alsof vingers over nat hout gleden.

Martens inhaleerde scherp, maar zei niets. Zijn hand schoof langzaam naar zijn geweer, maar hij maakte nog geen beweging om hem op te heffen. Frans voelde dat zijn knieën trilden en dat zijn keel droog werd. Hij wist dat hij moest blijven luisteren en niet moest bewegen, maar zijn instinct schreeuwde dat hij moest vluchten, dat hij afstand moest creëren tussen hem en wat zich buiten de post bevond.

Paul begon te beven. Frans legde een hand op zijn schouder om hem stil te houden, maar hij voelde dat de jongen steeds dieper wegzakte in zijn eigen angst. Paul ademde nu sneller en maakte een zacht piepend geluid dat nauwelijks hoorbaar was, maar dat alles in de stilte versterkt werd.

Het raspen stopte.

Frans durfde niet meer te bewegen.

De wereld bleef enkele seconden volledig stil, alsof het slagveld zijn adem inhield.

En toen werd de stilte ergens doorbroken door een schreeuw in de verte, hoog en scherp, alsof iemand werd gegrepen door iets dat geen enkele soldaat had zien aankomen. Paul verstijfde helemaal en drukte zijn handen tegen zijn oren. Martens greep zijn geweer en keek opnieuw over de rand, maar de duisternis gaf niets prijs.

De sergeant kwam pas veel later. Zijn voetstappen in de verbindingsgang klonken zwaar en traag. Hij vroeg waarom niemand een sein had gegeven, maar toen hij in de ogen van Frans keek, zag hij dat de mannen daar iets hadden gezien of gehoord dat niet in een rapport paste.

Hij zei dat zij terug moesten naar de hoofdloopgraaf en dat anderen de wachtpost zouden overnemen. Frans stond langzaam op en voelde zijn benen trillen alsof hij net een marathon had gerend. Paul stond met moeite op en keek naar de grond alsof hij bang was dat die elk moment open kon scheuren.

De terugweg leek langer dan de heenweg. De loopgraaf leek dieper. De modder leek dikker. Elke schaduw leek een plek waar iets kon staan dat wachtte tot zij voorbij liepen.

Toen ze eindelijk terug waren bij hun peloton, ging er een soort fluistering door de mannen die hen zagen. Iedereen herkende de blik die zij hadden. Het was de blik van soldaten die tijdens een nachtwacht iets hadden meegemaakt dat niet in woorden viel te vatten.

Frans was te uitgeput om nog te praten. Hij zakte op zijn plek neer en voelde hoe zijn hele lichaam begon te beven, niet van kou, maar van een spanning die uiteindelijk ergens in hem een barst had getrokken. De geluiden van het slagveld klonken verder weg dan normaal, maar tegelijk intenser, alsof de wereld had besloten nog een laag duisternis toe te voegen aan iets dat al te donker was.

Die nacht sliep hij niet.

Die nacht keek hij naar de rand van de loopgraaf en luisterde naar het ritme van zijn eigen hart, dat soms leek te overslaan.

En hij wist dat de oorlog niet alleen mannen brak door kogels en granaten, maar ook door stilte, schaduwen en nachten waarin de duisternis zelf een vijand werd.

12. Vlammen en Schaduwen

De dagen na de nachtwacht gleden traag voorbij, alsof tijd een stroperige substantie was die zich vastklemde aan de soldaten in de loopgraven van Passendale. De lucht bleef zwaar van rook en vocht en de grond bleef een vijand die nooit slaap kende. Frans voelde dat zijn lichaam langzaam begon te reageren op slapeloosheid, gebrek aan voedsel en de constante spanning die in zijn borst zat alsof er een steen in zat die met elke ademhaling dieper wegzakte.

In de loop van de middag kwam het bevel dat een aantal secties vooruit moesten trekken naar een dorp dat eerder die week door zware artilleriebeschietingen volledig was verwoest. Het dorp had weinig strategische waarde meer, omdat de meeste gebouwen inmiddels waren veranderd in zwarte silhouetten van wat ooit huizen en stallen waren geweest. Toch werd het bevel gegeven dat de plaats moest worden veiliggesteld, omdat er aanwijzingen waren dat Duitse patrouilles het terrein gebruikten om onverwachte aanvallen op te zetten.

Frans en de mannen van zijn peloton werden uitgerust met extra munitie en enkele brandgranaten die moesten worden gebruikt wanneer ze geen andere keuze meer hadden. De sergeant legde uit dat het dorp alleen bestond uit ruïnes en verbrand hout dat gemakkelijk opnieuw in vlammen kon opgaan. Hij zei dat iedereen voorzichtig moest zijn, maar Frans hoorde alleen het onderliggende gevaar dat in zijn woorden lag verscholen.

Toen ze door het verwoeste landschap liepen, zag Frans dat de grond bezaaid lag met scherven van glas, stukken van plaatstalen daken en verbrande balken waar ooit een dak op had gelegen. De geur van verbrand hout en verschroeide aarde hing in de lucht als een herinnering aan een moment dat nog steeds nazinderde in de muren van wat er over was. Hij zag een oude waterput die half gevuld was met regenwater en deels bedekt was met roet en as. Een dode koe lag ernaast, haar flank ingevallen, en haar vacht zwartgeblakerd alsof het vuur haar langzaam had opgegeten.

Jules keek om zich heen met grote ogen. Hij had veel meegemaakt sinds de oorlog begon, maar het dorp gaf hem een ongemakkelijk gevoel dat hij niet probeerde te verbergen. "Het voelt alsof er nog iemand is," fluisterde hij. "Alsof we niet alleen zijn, zelfs al zien we niemand."

Frans knikte langzaam terwijl hij zijn geweer iets hoger probeerde te dragen. Zijn schouders deden pijn door het gewicht van de riem, maar hij dwong zichzelf om overeind te blijven. Maarten liep achter hen en keek naar de grond terwijl hij elke stap zorgvuldig zette om niet op de lichamen te trappen die her en der in de modder lagen. Sommige lichamen waren bijna niet meer te herkennen als mensen, omdat de hitte van de brand hen had vervormd.

Ze liepen door een straat die ooit een centrum had kunnen zijn. De contouren van de huizen stonden als houten skeletten aan weerszijden, en elke raamopening leek op een gapende mond die de mannen in stilte aanstaarde. Frans voelde een koude rilling langs zijn rug glijden terwijl hij zich afvroeg hoeveel mensen hier hadden gewoond en hoe snel hun leven was verdwenen onder vuur en rook.

Het geluid van knisperend hout trok zijn aandacht. Voor hen stond de rest van een huis dat nog steeds zacht smeulde, ondanks dat het vuur dagen eerder was uitgebroken. Frans knielde neer en voelde de grond, omdat hij wilde weten of het vuur ergens dieper nog gloeide. Het was warm en hij voelde dat er ergens onder hen nog steeds hitte lag alsof het huis weigerde te sterven.

De sergeant gaf een teken dat ze moesten opsplitsen. Frans ging met Jules en Maarten naar de rechterzijde van het dorp, waar de huizen dichter bij elkaar stonden en waar het risico groter was dat er nog Duitse soldaten schuilden in de schaduwen van de ruïnes. De sergeant ging met een tweede groep naar de linkerzijde en gaf hen het signaal dat ze elkaar na tien minuten op de kruising moesten treffen.

Frans leidde zijn groep door een smalle steeg die vol lag met verbrande planken. Hij hoorde het zacht krakende geluid van hout dat nog steeds

na smeulde. De muren van de steeg stonden scheef en leken elk moment te kunnen instorten. Over de grond lagen scherven van aardewerk, gesmolten glas en iets dat leek op een stuk speelgoed. Het was een kleine houten pop zonder armen die half verschroeid was, alsof iemand het nog had geprobeerd te redden voordat de vlammen hen hadden ingehaald.

Toen ze dichterbij een openstaand huis kwamen, rook Frans iets dat hem onmiddellijk waarschuwde. Het was een geur die hij inmiddels te vaak had geroken. Een geur die altijd iets betekende dat niemand wilde zien. De geur van brand gemengd met vlees. Hij hield zijn hand omhoog om Jules en Maarten te laten stoppen. Zijn hart begon sneller te kloppen terwijl hij zich dichterbij de deuropening boog.

Binnen was het bijna volledig donker. Alleen een kleine straal zonlicht viel door een gat in het dak en raakte de vloer in een dunne lijn. Frans voelde zijn adem stikken toen hij naar binnen stapte. De vloer lag vol as en verbrande balken, maar daar, aan de linkerkant van de ruimte, lag een lichaam dat volledig zwartgeblakerd was. Het lag in een vreemde houding, alsof de persoon nog had geprobeerd te stoppen met branden terwijl het vuur hem volledig had ingesloten.

Jules stapte voorzichtig achter Frans aan. Zijn ademhaling ging snel en onregelmatig toen hij het lichaam zag. "Dat moet een dorpsbewoner zijn geweest," zei hij zacht. "Misschien iemand die niet kon wegkomen."

Ze liepen verder het huis in en zagen dat tegen de achterwand iets lag dat op een tweede lichaam leek. Dit lichaam was kleiner en lag half onder een balk die was gevallen toen het dak instortte. Maarten deed een paar stappen achteruit en legde zijn hand tegen zijn mond. Hij hoefde niets te zeggen, want de stilte die volgde sprak genoeg.

De drie mannen stonden daar, omringd door schaduwen en smeulende resten van een leven dat in één nacht volledig was weggevaagd. Frans voelde een knoop in zijn maag terwijl hij naar de verbrande overblijfselen keek. Hij wist dat dit geen soldaten waren geweest, maar

gewone mensen. Misschien een moeder. Misschien een kind. Misschien iemand die had geprobeerd zijn huis te redden. En misschien iemand die nooit had kunnen vermoeden dat hun dood onderdeel zou worden van een oorlog die zij nooit hadden gekozen.

Ze verlieten het huis en stapten weer in het bleke daglicht. De lucht was nog steeds grijs en vol rook, maar Frans voelde dat de zon ergens achter die rook probeerde door te breken alsof de natuur zelf probeerde te laten zien dat er nog iets anders bestond dan vuur en dood.

Aan het einde van de straat zagen ze een kapotgeschoten kar die half in een krater was verdwenen. De wielen stonden scheef en een van de houten spaken hing er losjes bij. De kar was gevuld met as en stukken verbrand hout, alsof iemand had geprobeerd zijn bezittingen te redden en alles onderweg had verloren. Frans dacht even aan de families die alles hadden achtergelaten toen de beschietingen begonnen en hij wist dat zij misschien nog ergens over de velden zwierven, hopen dat hun huis nog bestond.

Jules wees naar een klein gebouw verderop. Het had vroeger een schuur kunnen zijn. De deuren stonden half open en er kwam een zacht geluid uit, alsof iets of iemand daarbinnen bewoog. Frans voelde hoe zijn hart opnieuw sneller begon te kloppen. Hij gaf een teken aan de anderen dat ze moesten blijven staan en hij liep langzaam richting de opening.

De geur van rook en aarde werd sterker terwijl hij dichterbij kwam. Hij hoorde het zachte geritsel opnieuw en dacht na over de mogelijkheid dat het een dier zou kunnen zijn. Maar hij wist dat schuren in verwoeste dorpen vaak werden gebruikt door soldaten die zich schuilhielden voor patrouilles. Hij voelde zijn spieren aanspannen terwijl hij zijn geweer omhoog bracht en langzaam de deur verder opende.

In de duisternis zag hij eerst niets. Toen zag hij opeens beweging. Hij voelde dat zijn adem stakte terwijl zijn ogen zich probeerden aan te

passen aan het weinige licht dat door de scheuren in het dak kwam. Hij dacht dat hij iemand zag bewegen, maar hij kon niet meteen zien wie of wat het was.

Jules en Maarten kwamen dichterbij en stonden nu ook op de drempel. Frans stapte nog een paar centimeters naar voren. Hij kon zijn eigen ademhaling horen in de stilte van de schuur. De lucht voelde zwaar en warm, alsof er nog ergens vuur had gewoed.

Toen zag hij het eindelijk.

Een jongen.

Hij zat tegen een muur geleund, nauwelijks ouder dan vijftien of zestien. Zijn gezicht was zwart van roet en modder en zijn ogen stonden groot open van angst. Zijn handen beefden terwijl hij een stuk hout vasthield alsof het hem kon beschermen tegen wat er was gebeurd.

Frans voelde hoe zijn gedachten versneld door zijn hoofd gleden. Dit was geen soldaat. Dit was een kind. Een kind dat misschien had gezien hoe zijn familie was gestorven of hoe zijn huis was opgebrand. Frans knielde langzaam neer en legde zijn geweer naast zich.

"Wij zijn soldaten," zei hij zacht, terwijl hij probeerde zijn stem zo kalm mogelijk te houden. "Wij doen jou niets als jij rustig blijft. Wij willen alleen weten of hier nog mensen zijn."

De jongen keek naar hem met ogen die zowel verloren als wanhopig waren. Hij maakte een geluid dat een mengeling was van huilen en proberen te spreken. Jules deed een stap naar voren en zei dat ze wilden helpen als dat mogelijk was.

De jongen schudde zijn hoofd en wees naar de deur aan de andere kant van de schuur. Hij fluisterde iets dat Frans niet meteen verstond. Toen hij dichterbij kwam, hoorde hij het duidelijk.

"Ze komen terug."

Frans keek naar Jules, en beiden begrepen onmiddellijk wat dat betekende. Duitse patrouilles gebruikten soms verlaten dorpen om zichzelf te verschansen voor de nacht. Ze kwamen vaak terug om hun schuilplaatsen opnieuw te gebruiken, en als zij zouden terugkomen terwijl Frans en zijn mannen hier waren, zou dat kunnen betekenen dat niemand het zou overleven.

Maarten keek gespannen om zich heen en vroeg wat ze moesten doen. Frans dacht snel na en voelde dat de tijd tegen hen werkte. Hij wist dat ze niet naar hun peloton konden rennen zonder risico om gezien te worden. Hij wist ook dat ze het kind niet konden achterlaten in een schuur die zeer waarschijnlijk niet veilig zou zijn als er soldaten terugkwamen.

Hij besloot dat ze zich moesten terugtrekken en een signaal moesten geven aan de sergeant. Ze zouden betere bescherming kunnen regelen en misschien het dorp kunnen controleren op tekenen van nieuwe Duitse aanwezigheid.

Frans nam de jongen voorzichtig bij zijn arm en zei dat hij met hen mee moest komen. De jongen aarzelde, maar Frans zag dat hij uiteindelijk knikte. Hij stond langzaam op en volgde hen naar buiten.

Toen ze de schuur verlieten, voelde Frans de wind langs zijn gezicht strijken. Het voelde fris en bijna verkwikkend na de benauwde hitte van binnen. Hij pakte zijn geweer op en keek langs de straat, waar de rook nu dunner leek te worden.

Terwijl ze zich haastig maar zorgvuldig terugbewogen door de smalle straat van het verwoeste dorp, voelde Frans dat de schaduwen achter de gebouwen groter en dreigender werden. Hij wist dat ze zich moesten haasten voordat de duisternis volledig zou vallen en dat zij het kind niet mochten verliezen in de chaos van verlaten huizen en verbrande straten.

Toen ze de rand van het dorp bereikten, hoorde Frans in de verte het geluid van metalen laarzen die door modder bewogen. Het klonk niet

als één persoon. Het klonk als een groep. Jules keek hem aan met grote ogen, terwijl hij zijn vinger tegen zijn lippen legde om iedereen tot stilte te manen.

Frans legde zijn hand op de schouder van de jongen en zag dat het kind nu nauwelijks nog adem haalde van angst. Maarten keek naar de grond op zoek naar een pad dat hen terug kon brengen naar hun peloton zonder gezien te worden.

Terwijl het geluid van de nadering sterker werd, kneep Frans zijn vingers om zijn geweer en voelde hij hoe zijn hart sneller begon te kloppen. De vlammen uit de verwoeste huizen doofden langzaam uit en de schaduwen werden langer en zwaarder, alsof het dorp zelf probeerde hen te verzwelgen terwijl er een nieuwe dreiging in de nacht naderde.

13. het Verbrijzelde Horloge

Het geluid van de laarzen kwam dichterbij terwijl Frans, Jules, Maarten en de jongen stil tegen de verbrande muur van het laatste huis gedrukt stonden. De lucht voelde dik en zwaar in zijn longen, alsof zelfs de zuurstof niet meer neutraal was in deze oorlog. Elke ademhaling klonk in zijn eigen oren veel te luid, alsof hij zichzelf verried bij iedere inademing die hij niet wist te verbergen.

Het kind trilde zo hard dat Frans zijn schouder zacht vasthield, niet alleen om hem stil te houden, maar ook omdat hij voelde dat iemand dat nu moest doen. Hij rook de roet in het haar van de jongen, de scherpe geur van verbrande stof en angst die bleef hangen in alles wat hij aanraakte. Hij voelde zijn eigen hand trillen, maar hij kneep zijn vingers steviger om de schouder van het kind, alsof hij daarmee ook zijn eigen paniek kon wegdrukken.

De laarzen bewogen in een ritme dat onheilspellend regelmatig klonk. Het waren er meerdere, dat wist hij zeker. Met elke stap hoorde hij modder opspatten, houten splinters verschuiven en soms het metalen tikken van een wapen tegen een gesp. Hij probeerde in te schatten hoe ver ze waren, maar in het verwoeste dorp weerkaatste ieder geluid tussen muren die niets meer waren dan verkoolde resten en stenen skeletten.

De sergeant had hun eerder al geleerd dat angst je gehoor kon misleiden. Volgens hem kon de geest van een uitgeputte soldaat van één geluid een hele colonne maken. Toch wist Frans dat dit geen verbeelding was, want hij hoorde meerdere stemmen die zacht met elkaar praatten in een taal die hij niet volledig verstond. Duitse klanken rolden kort door de straat, alsof iemand een besluit nam over een route die zij niet wilden volgen.

Frans boog zijn hoofd naar Maarten toe en fluisterde dat niemand moest bewegen totdat de geluiden voorbij waren. Hij voelde de jongen tegen zich aan verstijven toen één van de Duitse stemmen dichterbij leek te komen. Er kraakte hout in de buurt van de schuur die zij net

hadden verlaten. Hij vroeg zich af of de Duitsers daar zouden kijken, alsof de schuur een bekende tijdelijke schuilplaats was geworden voor patrouilles die een korte dekking zochten.

Een enkele seconde dacht hij dat ze zouden worden ontdekt. Er klonk een korte, harde vloek in het Duits, gevolgd door het geluid van een steen die tegen een muur ketste en terug rolde. Daarna hoorde hij weer voetstappen die zich verplaatsten in een andere richting. De stemmen werden kleiner, de laarzen klonken zachter en uiteindelijk leek een nieuwe stilte zich over de straat te leggen. Geen comfortabele stilte, maar een stilte die vroeg of je durfde te geloven dat het gevaar voorbij was.

Frans wachtte nog een paar tellen die veel langer voelden dan ze duurden. Hij luisterde of hij nog ademhaling hoorde die niet van hen was. Toen hij niets meer hoorde behalve de wind die zacht langs de geblakerde randen van de daken streek, boog hij zijn hoofd naar Jules.

"Wij moeten nu terug," fluisterde hij zo rustig mogelijk. "Als wij langer blijven, lopen wij meer risico dan nodig is."

Jules knikte langzaam en zei niets, omdat hij wist dat geluid hier duurder was dan goud. Maarten haalde diep adem en knipperde een paar keer alsof hij zijn hoofd terug de werkelijkheid in wilde dwingen. De jongen keek naar Frans met ogen die wijd open stonden, alsof hij bang was dat elke beweging het verschil kon betekenen tussen leven en dood.

Ze begonnen zich voorzichtig terug te trekken, stap voor stap, langs de rand van de straat, met de verwoeste huizen als hun enige dekking. Frans liep voorop, zijn lichaam iets gebogen, terwijl hij probeerde iedere steen en elke spleet in de grond in te schatten voordat hij er zijn gewicht op zette. De jongen hield zich aan zijn jas vast, en Frans voelde aan de manier waarop de vingers zich vastklampten dat deze hand geen wapen had vastgehouden, alleen angst.

Toen zij bijna aan de rand van het dorp waren, gebeurde het.

Eerst was er alleen het bekende diepe fluiten in de lucht, het angstaanjagende geluid dat elke soldaat na één dag aan het front herkende. Frans wist dat er een artilleriegranaat onderweg was, maar hij kon niet precies inschatten waar die zou vallen. Hij keek reflexmatig omhoog, hoewel hij wist dat het niets uitmaakte. Hij had geen invloed op de baan van staal in de lucht. Hij kon alleen kiezen tussen rennen of dekking zoeken.

"Op de grond," riep hij harder dan hij wilde, terwijl hij de jongen naar beneden trok. Jules dook naar links achter een halve muur, Maarten liet zich plat vallen in een ondiepe kuil vol modder en versplinterd hout. Frans voelde hoe zijn knieën weggleden toen hij zich boven het kind wierp om hem zoveel mogelijk te beschermen tegen wat ging komen.

De granaat sloeg in aan de andere kant van de straat, maar nog steeds dichtbij genoeg om de wereld in stukken te scheuren. De knal klapte door zijn hoofd, zijn borst en zijn maag, als een vuist die alles in hem tegelijk vastgreep en weer losliet. De grond schudde onder hem en hij voelde iets hard tegen zijn ribben slaan toen hij op zijn zij rolde. Stenen vlogen door de lucht, gevolgd door splinters en kluiten aarde die neervielen als een regen die door niemand gewenst werd.

Zijn oren suisden zo hard dat hij even dacht dat hij doof was geworden. De lucht was gevuld met stof en rook en een scherpe geur van vers metaal, kruid en opengereten grond. Hij voelde de jongen onder zich bewegen en hij was op dat moment opgelucht dat er überhaupt nog beweging was. Hij inhaleerde een wolk stof en begon te hoesten, zijn ogen brandend van de prikkelende deeltjes die in alles leken te gaan zitten.

Het duurde even voordat de wereld weer vorm kreeg. Geluiden kwamen langzaam terug, eerst als een doffe ruis, daarna als losse klanken die hij weer kon plaatsen. Iemand riep de naam van een soldaat, een andere stem hoestte zonder onderbreking, verderop huilde iets dat misschien een man was of misschien een dier dat geraakt was door scherven. Frans tilde zijn hoofd langzaam op en keek om zich heen.

De muur naast hen was half ingestort. Een stuk steen was op de plek neergekomen waar hij een paar seconden eerder had gestaan. Het dak van een nabije ruïne was helemaal naar beneden gekomen, waardoor de restanten van het huis nu niet meer leken op een gebouw, maar op een hoop puin die geen verhaal meer vertelde. De jongen onder hem ademde snel, maar hij leefde nog. Frans rolde voorzichtig van hem af en hielp hem omhoog.

Toen voelde hij het.

Een pijscheut in zijn borst, vlak onder zijn linker sleutelbeen. Hij greep er automatisch naar met zijn hand en verwachtte bloed te voelen of een scherf die vastzat onder zijn huid. In plaats daarvan voelde hij iets hards, iets dat niet aan zijn lichaam vastzat. Hij tastte door de gescheurde stof van zijn uniform en zijn vingers raakten iets dat hij herkende voordat hij het zag.

Het horloge.

Het zakhorloge dat hij sinds jaren bij zich droeg, verstopt in de binnenzak van zijn jas. Het was het horloge dat ooit van zijn vader was geweest, en dat hij had meegenomen toen hij naar België was vertrokken, omdat het het enige tastbare voorwerp was dat hem aan thuis herinnerde als de gedachten te ver weg dreigden te drijven.

Met trillende vingers haalde hij het uit zijn zak. Het glas was ingeslagen. De metalen behuizing was vervormd, alsof iemand met brute kracht erop had gestampt. De wijzers stonden scheef en waren van hun as losgeraakt. Kleine stukjes glas bleven aan zijn vingertoppen plakken terwijl hij het voorzichtig kantelde. Het horloge tikte niet meer. Het zwijgen was bijna luider dan de knal die de schade had veroorzaakt.

Jules kwam naast hem zitten, zijn gezicht grijs van stof en zijn ogen rood van de rook. Hij keek naar het horloge in Frans zijn hand en ademde diep uit. "Is dat van thuis," vroeg hij, terwijl hij zijn stem laag hield om niet te veel aandacht te trekken.

Frans knikte langzaam en zei niets, omdat hij voelde dat er weinig woorden bestonden die echt pasten bij dit moment. Hij staarde naar het verbrijzelde glas en het verkreukelde metaal en voelde hoe er iets in hem meebewoog met de vervorming van het object. Het was maar een voorwerp, maar tegelijkertijd was het veel meer geweest dan dat. Het had de tijd gedragen van een leven dat stil was blijven staan op het moment dat hij in deze modder was beland.

"Het heeft jou net gered," zei Maarten zacht, terwijl hij met zijn hand over zijn eigen borst wreef, alsof hij wilde voelen of daar nog alles heel was. "Als dat ding er niet had gezeten, had die scherf jouw ribben gevonden in plaats van dat stuk metaal."

Frans keek naar zijn uniform en zag de deuk in de stof waar de impact was geweest. Onder het gat in zijn jas zat geen open wond, alleen een pijnlijke plek die langzaam begon te kloppen, alsof zijn lichaam zelf niet wist of het blij moest zijn of boos. Hij bewoog zijn schouder voorzichtig en voelde dat alles nog reageerde zoals het moest.

Hij kneep zijn hand om het horloge en hoorde het glas licht knappen onder de druk. Even dacht hij dat hij het weg moest gooien, omdat het niet langer deed waarvoor het bedoeld was. Maar toen beseftte hij dat weggooien betekende dat hij het laatste stukje tastbare verbinding met zijn vader en zijn dorp zou verliezen. Hij legde het kapotte horloge terug in zijn binnenzak, ondanks het scherpe glas dat door de stof prikte en zijn huid licht schramde.

"Voor mij tikt het nog," zei hij bijna fluisterend, meer tegen zichzelf dan tegen de anderen. "Ook al maakt het geen geluid meer, het herinnert mij eraan dat de tijd ooit ergens anders liep dan hier."

Ze begonnen verder te lopen, weg van het dorp, terug richting hun eigen linie. De jongen bleef dicht bij hen in de buurt en keek steeds over zijn schouder alsof hij bang was dat de Duitsers of de vlammen alsnog achter hem aankwamen. Frans voelde bij elke stap de harde, koude vorm van het gebroken horloge tegen zijn borst tikken, niet met

mechanische precisie, maar met een onregelmatig ritme dat samenviel met het bonzen van zijn eigen hart.

Toen ze terugkwamen bij hun peloton en de sergeant hem streng maar kort aankeek, vertelde hij wat zij hadden gezien. Hij vertelde over de lichamen in het verwoeste huis, over de jongen in de schuur, over de laarzen van de Duitse patrouille die door de straat hadden geklonken. Hij liet de jongen aan de sergeant over met de woorden dat hij geen vijand was, maar een overlevende van iets wat geen enkel kind had moeten meemaken.

De sergeant keek lang naar de jongen en daarna naar Frans. Hij knikte zonder veel te zeggen en stuurde de jongen naar een geïmproviseerd hulp punt achter de linie, waar vluchtelingen soms tijdelijk werden opgevangen voordat zij verder werden gestuurd. Frans keek hem na en voelde dat de wereld hier soms toch nog kleine keuzes toeliet die niet volledig door kogels werden bepaald.

Die avond, terwijl de mannen in een hoek van de loopgraaf zaten met hun natte dekens en hun koude handen, haalde Frans het horloge opnieuw tevoorschijn. Hij legde het in zijn handpalm en bestudeerde elke kras, elke breuklijn, elke microscopische spiegeling van het laatste licht dat nog over de rand van de loopgraven gleed.

Hij dacht aan zijn vader, die het horloge ooit voorzichtig had opgewonden voordat hij naar de markt was gegaan. Hij dacht aan de manier waarop hij vroeger het tikken had gebruikt als geruststellende achtergrond, een bevestiging dat de wereld verder draaide ook wanneer hij even stil zat. Nu was er geen tikken meer, alleen het verre dreunen van kanonnen en het onregelmatige kloppen van zijn eigen hart.

Op dat moment kwam de sergeant bij hen zitten. Hij had een opgevouwen vel papier bij zich dat hij dicht tegen zijn jas aan had gehouden. Zijn gezicht stond nog strakker dan normaal, alsof het papier zwaarder was dan alle munitiekisten die zij ooit hadden gedragen.

"Werden wij verplaatst," vroeg Jules voorzichtig, omdat hij de blik van de sergeant inmiddels goed genoeg kende om te weten dat er nieuws was dat niemand graag zou horen.

De sergeant keek naar de modder tussen zijn laarzen en ademde langzaam in voordat hij antwoord gaf. "Er is een bevel gekomen uit hoger commando," zei hij, terwijl hij zijn stem laag hield, maar niet fluisterde. "Een deel van onze eenheid wordt overgeplaatst naar een ander front in Frankrijk. Ze hebben daar manschappen nodig bij de rivier de Somme."

Frans voelde zijn maag zich omdraaien bij het horen van die naam. Hij had verhalen gehoord over de gevechten daar, over velden vol prikkeldraad, over golven van aanvallen die alleen maar meer doden opleverden. De Somme was geen gewone plaats meer, maar een symbool geworden van de manier waarop oorlog alles kon vernemen tot namen op lijsten.

"Wij vertrekken over een paar dagen," vervolgde de sergeant, terwijl hij de mannen één voor één aankeek. "Er is geen keuze in gevraagd, alleen een bevel. Wij worden gekoppeld aan een andere divisie die al te veel mensen heeft verloren. Zij vragen niet naar waar je vandaan komt. Zij vragen alleen of je nog kunt lopen en schieten."

Frans keek naar het horloge in zijn hand. Hij zag zijn eigen stoffige gezicht weerspiegeld in het gebroken glas en vroeg zich af hoeveel tijd hem nog werd gegund op een plaats waar de wereld al zo vaak had besloten dat er genoeg bloed was gevloeid. Hij legde het horloge terug tegen zijn borst en sloot zijn jas eroverheen.

Voor de eerste keer sinds hij in België was, had hij het gevoel dat de tijd niet meer zomaar stil stond, maar bewust naar een punt bewoog dat voor hem al lang bestond zonder dat hij het kon zien. De naam van de Somme klonk nog in zijn hoofd terwijl de nacht zich over de loopgraven legde. En terwijl de kanonnen weer begonnen te spreken in de verte, voelde Frans dat het gebroken horloge zwaarder woog dan ooit tevoren.

14. de Weg naar de Rivier

De ochtend van hun vertrek naar de Somme begon zonder ceremonie, zonder trompetten, zonder woorden die de mannen enige houvast konden geven. Het enige dat hen verwelkomde was een bleke hemel die leek alsof alle kleur uit de lucht was getrokken door het rookgordijn dat al maanden boven het front hing. Frans werd wakker met een stijve rug en een lichte duizeling, alsof zijn lichaam hem wilde waarschuwen dat er nu geen tijd meer was voor zwakte. Dit was een dag waarop iedereen moest opstaan, ongeacht wat er in hun hoofd of hart omging.

Het verzamelen bij de verbindingsweg voelde vreemd omdat niemand precies wist hoe ver ze zouden moeten lopen of wat hen onderweg te wachten stond. De sergeant gaf strakke instructies terwijl hij zijn blik strak vooruit hield, alsof hij bang was dat hij de mannen in de ogen zou moeten kijken terwijl hij hen naar een terrein stuurde dat al bekend stond als een oord waar hoop alleen nog in verhalen bestond.

Ze vertrokken in een lange, smalle colonne die zich moeizaam bewoog door modderige paden vol diepe voetafdrukken van troepen die eerder waren gegaan. Frans voelde dat hij steeds verder verwijderd raakte van de dagen dat hij nog naar België kwam om vrienden te bezoeken. Hij probeerde zich opnieuw voor te stellen dat hij terug in Zeeland liep langs de dijken en velden waar de lucht altijd ruimer aanvoelde dan hier. Maar zelfs die beelden voelden vervormd, alsof hij ze door een laag van rook en herinneringen bekeek.

Onderweg zagen ze verlaten boerderijen waarvan de daken waren weggeblazen door artillerie. Sommige gebouwen stonden nog, maar niets daarvan was nog heel. De wind raasde door kapotte ramen en speelde met stukken gescheurde gordijnen alsof het leven zojuist door de huizen was weggevlucht. Er lag een verstikkende stilte rondom elk verlaten erf. Het was de stilte van mensen die ooit renden voor hun leven en nooit meer terugkwamen. Het was de stilte van een land dat nog steeds bloedde, zelfs zonder dat er op dat moment gevochten werd.

Jules liep naast Frans en probeerde een flauwe glimlach op te zetten, maar zijn ogen verraadden een vermoeidheid die dieper zat dan zijn spieren. Elke avond leek hem meer te verzwaren, alsof de oorlog langzaam zijn rug kromde. "Ik heb gehoord dat de rivier breed is," zei Jules zacht, zonder overtuiging. "Sommigen zeggen dat het water rood werd tijdens eerdere gevechten. We zullen wel zien hoe het eruitziet."

Frans knikte zwijgend. Het idee dat water een kleur kon aannemen door dode soldaten klonk absurd en tegelijk angstaanjagend realistisch. Hij wist dat de Somme berucht was, maar hij wist niet hoe intens de strijd er werkelijk was geweest. In verhalen klonk het altijd erger dan de werkelijkheid, maar juist in oorlogen bleek de werkelijkheid altijd wreder dan de verhalen.

Naarmate de colonne verder liep, passeerden ze groepen gewonden die in omgekeerde richting werden teruggebracht. Franse en Britse soldaten op brancards, met omzwachtelde gezichten en bebloede uniformen, keken naar hen met ogen waarin geen hoop meer zat. Sommigen knipperden naar Frans en zijn mannen terwijl ze langs werden gedragen, als een woordeloze waarschuwing dat de Somme geen plaats was waar je zomaar heen ging en verwachtte terug te keren.

Een van de gewonden greep even naar de arm van Maarten toen ze langs hem liepen. Zijn hand trilde en zijn stem was bijna onhoorbaar door het verband om zijn gezicht. Frans hoorde slechts een paar woorden, maar dat was genoeg om zijn maag samen te trekken. De man had gezegd dat ze moesten opschieten omdat elke minuut in dat gebied er een kon zijn die je leven veranderde.

Toen ze eindelijk bij de bossen aankwamen die voor de rivier lagen, begon de lucht langzaam donkerder te worden. De bomen stonden er als verminkte wachters, met takken die half waren afgebroken en stammen vol littekens van kogels die er doorheen waren gejaagd. Sommige bomen hingen schuin alsof de aarde hen had losgelaten uit vermoeidheid. Onder de bomen lag een mengeling van schaduwen, gevallen bladeren en stukken uniform die deden denken aan de mannen die hier ooit hadden gelegen.

Frans voelde een drukkende stilte in de groep vallen terwijl ze het bos betraden. Iedereen begreep dat ze nu dicht bij de nieuwe frontlinie waren, omdat het landschap steeds meer littekens vertoonde van recente gevechten. Ze kwamen langs een verlaten veldkeuken die nog vol roet zat van een brand die enkele dagen eerder had gewoed. De karren stonden er nog, sommige met omgevallen kookpotten en uitgedroogde resten van soep die nooit meer was uitgedeeld.

"Wij blijven hier vannacht," zei de sergeant terwijl hij zijn hand opstak om de mannen een teken te geven. "Vanaf morgen trekken wij verder naar de rivier en sluiten wij ons aan bij de divisie die ons opwacht. Rust zoveel als jullie kunnen. Niemand weet hoe de volgende dagen eruit zullen zien."

De mannen verspreidden zich onder de bomen en probeerden een plek te vinden die niet te nat of te open was. Frans ging zitten naast een omgevallen boomstam en voelde hoe zijn lichaam eindelijk losliet van de lange mars. Zijn knieën protesteerden toen hij ging zitten en zijn hoofd dreef nog een beetje na van de spanning van die dag. Jules en Maarten kwamen bij hem zitten en ze deelden een stuk brood en een slok water uit hun veldflessen.

Niemand zei veel. De stilte die tussen hen hing was geen ongemakkelijke stilte, maar een soort gedeelde erkenning dat woorden op dit moment weinig betekenis hadden. Frans haalde het kapotte horloge uit zijn binnenzak en hield het even in zijn hand terwijl hij luisterde naar de verre echo's van kanonnen die kilometers verderop nog steeds hun dreunen door het landschap verspreidden. Hij vroeg zich af hoe ver de Somme nog was en hoe het eruit zou zien als ze daar aankwamen.

Langzaam legde hij het horloge terug en trok zijn jas iets strakker om zich heen. De wind werd kouder nu de zon achter de boomtoppen verdween. Hij voelde de druk van de komende dagen, die als een zware wolk boven hem hing zonder dat hij precies wist wanneer zij zou openbreken.

In de verte riep een officier dat de wachtposten moesten worden ingevuld en dat iedereen zijn wapens binnen handbereik moest houden. De nacht zou geen veilige nacht worden, ook al lagen ze nog niet aan de rivier. Frans keek omhoog naar de donkere hemel en voelde dat de rust die hij nu voelde niets meer was dan een dun laagje dat snel kon scheuren.

Hij zag Jules naast hem zijn ogen sluiten, maar het leek meer op een poging tot slaap dan op werkelijke rust. Maarten zat met zijn rug tegen de boom en staarde naar de grond alsof hij iets probeerde te begrijpen dat niemand in oorlog ooit echt zou begrijpen.

Frans sloot uiteindelijk zijn ogen. Hij wist dat hij niet kon ontsnappen aan de gedachten aan Zeeland, aan Wendy en aan zijn ouders. Hij voelde het verbrijzelde horloge tegen zijn borst en wist dat zijn tijd ooit ergens anders had gelegen. Maar nu lag zijn tijd hier, in een bos dat rook naar modder en angst, op een weg die hen rechtstreeks leidde naar een rivier die al te veel soldaten had opgeslokt.

En terwijl hij langzaam wegzakte in een lichte roes die geen echte slaap was, maar meer een verdoving van vermoeidheid, wist hij dat de komende dagen niets zouden nalaten van wat hij dacht te zijn. De Somme was dichtbij. Te dichtbij. En de weg ernaartoe voelde als een pad waar geen mens vrijwillig op zou lopen.

15. de Eerste Aanval bij de Rivier

De ochtend begon met een mist die zo dik was dat de wereld leek te bestaan uit niets meer dan grijs tinten en koude lucht die zich in elke plooi van hun uniformen nestelde. Frans werd wakker met een stijve nek en een gevoel alsof zijn longen vol lagen met vocht dat er niet hoorde te zitten. Hij stond langzaam op, draaide zijn schouders en voelde meteen het scherpe gewicht van het kapotte horloge dat nog steeds tegen zijn borst lag. De nacht had nauwelijks slaap gebracht en de paar minuten rust hadden meer weg van een draaikolk van vermoeide gedachten dan van echte herstel.

De sergeant blies het vertreksein voordat iemand er echt klaar voor was. De colonne mannen begon zich als een trage schaduw door het bos te verplaatsen. Elke stap bracht hen dichterbij het gebied waarvan de ouderen in het peloton fluisterden dat het de meest verraderlijke plek van het front was. De Somme lag voor hen, maar het was een rivier die meer soldaten had meegenomen dan er golven op haar oppervlak waren te zien.

Terwijl ze dichterbij kwamen, hoorde Frans het zachte bulderen van artillerievuur dat ergens achter de rivier plaatsvond. Het was geen ritmisch geluid, maar eerder een reeks hartslagen van een angstaanjagend wezen dat hen opwachtte. De lucht rook naar nat gras, naar rottende gewassen en naar de smeulende resten van dorpen die op kaarten nog bestonden maar in werkelijkheid niets meer waren dan gruis en rook.

Ze kwamen bij een open veld dat ooit een weide was geweest. De grond was volledig omgewoeld door kraters, alsof de aarde door gigantische handen was vastgepakt en uit elkaar was gerukt, weer samengedrukt en opnieuw opengebroken. In sommige kraters lag water dat een donkere kleur had gekregen van de modder en van wat er waarschijnlijk in had gelegen. Frans keek ernaar en voelde dat zijn maag samentrok terwijl hij dacht aan de verhalen over lijken die in regenputten dreven zonder dat iemand de tijd had om ze te begraven.

Jules liep een paar passen voor hem en wreef over zijn gezicht terwijl hij het landschap bekeek. "Ik heb altijd gedacht dat een rivier rust bracht," zei Jules zacht, alsof hij bang was dat de lucht zijn woorden verkeerd zou opnemen. "Maar hier lijkt de rivier alleen maar dingen mee te nemen in plaats van te geven."

Frans zei niets, omdat hij wist dat de woorden van Jules de waarheid raakten die iedereen voelde. Het water van de Somme was niet alleen een natuurverschijnsel. Het was een symbool geworden, een grens tussen de mannen die bleven ademen en de mannen die verdwenen onder modder en vuur. Hij hoorde in de verte het klotsende geluid van stromend water en wist dat het slechts een paar honderd meter verderop lag, klaar om de mannen op te wachten die de oversteek moesten maken of de aanval moesten uitvoeren die door het commando was opgelegd.

De officieren deelden kaarten uit die nat waren geworden door de ochtenddauw. Frans keek ernaar en zag een reeks krassen en lijnen die nauwelijks nog leesbaar waren. De sergeant wees een aantal strategische punten aan die moesten worden ingenomen om de brug te kunnen bereiken die verderop lag. Die brug was belangrijk omdat die een toegang bood tot een heuvelrug die al maanden heen en weer werd bevochten door Duitse en geallieerde troepen.

"Onze taak is het creëren van een opening," zei de sergeant met een stem die geen twijfel toeliet. "Wij vormen de eerste golf. Zodra wij het gebied voor ons hebben vrijgemaakt, volgen de volgende groepen en trekken zij dieper door. Wij houden onze positie vast totdat de versterking komt. Dit is geen aanval die binnen een uur is afgelopen. Dit is een aanval die dagen kan duren."

Die woorden hingen zwaar in de lucht. Frans voelde dat zijn kaken zich aanspannen terwijl hij zijn geweer controleerde. Hij wist dat dit soort aanvallen niet bedoeld waren om snel te beslissen. Ze waren bedoeld om te breken, laagje voor laagje, tot mannen onder de druk bezweken die hun leidinggevend abstract op kaarten tekenden.

Ze begonnen te rennen zodra het fluitsignaal kwam. Niet snel en licht zoals in training, maar zwaar en onregelmatig zoals soldaten die meer angst dan kracht droegen. De mist lag nog steeds laag over de grond en dat gaf hen een kleine kans dat ze niet meteen werden opgemerkt. Maar zodra zij de eerste heuvel passeerden, hoorde Frans het begin van een geluid dat als een onzichtbare muur door hen heen sneed.

Machinegeweren.

Vanuit drie richtingen.

Het geratel was zo luid dat het voelde alsof de lucht zelf werd opengescheurd.

Frans liet zich omlaag vallen in de modder en voelde het koude water door zijn mouw dringen. De mannen verspreidden zich instinctief, sommige rolden weg, anderen zochten dekking achter verbrande boomstronken die nauwelijks bescherming boden. De sergeant riep bevelen, maar de woorden gingen verloren in het klaterende geluid van kogels die door takken en helmplaten gingen alsof ze gemaakt waren van papier.

Frans kroop naar links en voelde de modder tussen zijn vingers. De grond rook naar roest, bloed en natte aarde. Hij keek op en zag Jules achter een lage wal liggen met zijn helm scheef op zijn hoofd. Jules schreeuwde iets naar hem en wees naar een open plek in het veld waar een aantal mannen probeerden op te staan maar werden teruggeslagen door het vuur van een mitrailleur die verscholen stond in een loopgraaf aan de overkant van het veld.

De cadans van het machinegeweer klonk als een mechanische ademhaling die nooit moe werd. Frans voelde dat hij zijn lichaam dwong te bewegen, ondanks de kou die zijn spieren lam probeerde te leggen. Hij volgde de richting die Jules had aangewezen en zag dat een deel van hun groep vastzat in een krater die bijna volledig gevuld was met water. Twee mannen probeerden een derde omhoog te trekken, maar het vuur maakte het onmogelijk om lang overeind te blijven zonder risico op geraakt te worden.

Frans sloop laag vooruit en voelde hoe de modder zijn benen vertraagde, alsof het veld hem wilde tegenhouden. Zijn hart bonsde zo hard dat hij bang was dat de adrenaline hem zou verlammen voordat een kogel dat kon doen. Hij hoorde schoten links en rechts en het fluiten van kogels die dichtbij kwamen, maar hij bleef zich voortbewegen omdat stilstaan hetzelfde was als wachten op een willekeurige dood.

Toen een artilleriegranaat niet ver van hen insloeg, voelde hij de grond onder zich trillen alsof de aarde in één adem probeerde te beslissen of zij hen zou opslokken of hen zou laten leven. De klap duwde hem opzij en gooide modder en water over zijn helm. Hij greep instinctief zijn geweer en zette zich schrap terwijl stenen en metalen splinters om hem heen neerkwamen.

Toen de rook een beetje optrok, zag hij dat Jules zich had verplaatst en nu achter een lager stuk grond lag, druk bezig om munitie in zijn wapen te duwen met trillende handen. Zijn gezicht zat onder de zwarte modder en zijn ademhaling was zwaar en schokkerig. Hij keek naar Frans alsof hij wilde vragen hoe ver zij nog moesten, maar beide mannen wisten dat geen antwoord daarop geruststellend zou zijn.

Frans hoorde plotseling een ander geluid tussen het dreunen en ratelen door. Een kort gefluit dat hij niet meteen kon plaatsen. Het was geen artillerie. Geen machinegeweer. Het klonk alsof iemand een sein gaf, maar niet aan hun zijde. Toen hij opkeek, zag hij beweging in de boomlijn verderop. Duitse troepen verplaatsten zich in groepjes, zoekend naar een betere hoek om het veld onder vuur te houden.

Hij wist dat het moment waarop zij verder moesten trekken zou komen, zelfs al wilde elk deel van zijn lichaam blijven liggen in de modder en hopen dat de lucht hen vergat. De sergeant gaf een teken. Geen geschreeuw dit keer, maar een hand die omhoogging en omlaag kwam in een stevige, beslissende beweging. De mannen die het konden zien knikten en Frans voelde dat hij zijn adem inhield terwijl hij zijn knieën onder zich zette.

Hij moest verder.

Hij moest blijven bewegen.

Hij moest het veld oversteken, zelfs al voelde het alsof elke meter hen dichter bij een grens bracht waar geen terugweg meer was.

Hij keek naar de hemel die langzaam lichter werd van rook en vuur. Hij zag de mist die nog steeds over de grond lag als een halfslachtige bescherming. Hij voelde het verbrijzelde horloge tegen zijn borst, koud en zwaar alsof zijn vader hem nog een laatste waarschuwing wilde geven.

Hij dacht aan Zeeland, aan het geluid van golven dat altijd hetzelfde was geweest, aan zijn ouders die misschien nog steeds dachten dat hij veilig was, aan Wendy die hij had beloofd dat hij snel weer thuis zou zijn. De herinneringen kwamen in één keer omhoog, alsof zijn geest hem wilde herinneren aan alles wat hij wilde vasthouden terwijl de oorlog probeerde alles van hem weg te scheuren.

Hij boog zijn hoofd, ademde diep in en wachtte op het teken om opnieuw op te staan.

Hij wist dat wat er daarna kwam hen verder zou trekken dan ze ooit waren gegaan.

En dat de rivier meer zou vragen dan alleen kracht.

Het zou vragen wie hij was, en of hij nog kon blijven staan wanneer het water en het vuur elkaar ontmoetten.

16. de Rode Velden van de Rivier

De lucht boven de Somme kleurde in de vroege ochtend als een mengsel van grijze wolken en een gelige waas die duidelijk maakte dat artillerievuur de nacht niet had gespaard. Frans stond met zijn laarzen half in de modder en voelde hoe de grond onder hem nog steeds trilde van explosies die ver weg plaatsvonden maar overal voelbaar leken. Hij had de indruk dat de aarde zelf niet meer wist of zij stevig moest blijven of moest bezwijken onder het gewicht van alle doden die zich in haar verzamelden.

Voor hem lag de rivier, breed en onrustig, met water dat in vreemde tinten bewoog door het sediment dat werd opgeworpen door granaten die soms dichtbij genoeg insloegen om het water op te laten springen. De mannen waren stil terwijl ze in formatie stonden te wachten op het volgende bevel. Sommigen staarden naar de rivier alsof ze niet konden geloven dat zij die moesten oversteken. Anderen keken naar de lucht, alsof zij daar een teken verwachtten dat hen zou vertellen dat de dag minder wreed zou worden dan de vorige.

De sergeant liep langs de rijen en gaf aanwijzingen die zacht klonken in vergelijking met het dreunen rondom hen. Zijn stem klonk alsof hij moeite had om zichzelf te overtuigen dat hij alles nog onder controle had. Frans keek naar zijn handen en merkte dat ze iets trilden, niet van kou maar van een spanning die dieper zat dan hij wilde toegeven. Het kapotte horloge drukte koud tegen zijn borst, als een herinnering aan de dunne lijn die tussen leven en dood hing.

Een rookgordijn werd ingezet door Britse troepen aan de overkant van het veld, maar door de wind verspreidde de rook zich onregelmatig, waardoor witte sluiers langs de grond trokken en gaten achterlieten waar het zicht volledig open lag. Frans wist dat dit gevaarlijk was, want elke open plek kon door Duitse mitrailleurs worden benut. Hij zag roodbruine tinten in de modder en vroeg zich af hoeveel daarvan bloed was dat al weken in het landschap lag opgehoopt zonder ooit de kans te krijgen om te verdwijnen.

Toen het bevel kwam om in beweging te komen, voelde hij een knoop in zijn maag die hem bijna het evenwicht deed verliezen. Toch zette hij een stap naar voren, gevolgd door Jules en Maarten. De rest van de mannen bewoog als één lichaam dat maar net wist hoe het moest functioneren. Ze liepen gebukt door het veld, hun geweren in de aanslag, terwijl de mist hen deels verborg maar hen niet volledig beschermde.

Het eerste salvo kwam van links, vanuit een loopgraaf die ze niet hadden gezien door de laaghangende rook. De kogels vlogen door de lucht als hoorns van een onzichtbare stier die op hen afstormde. Frans voelde de lucht langs zijn oor klieven terwijl hij zich omlaag wierp achter een modderrand die nauwelijks een wal genoemd kon worden. De grond was zo nat dat hij direct voelde dat het water door zijn broek en jas liep alsof de modder hem in één adem opslokte.

Jules kroop naast hem en keek hem aan met ogen die groot stonden van spanning. Hij probeerde iets te zeggen, maar zijn stem werd overstemd door het geratel van machinegeweren die steeds sneller en agressiever klonken. Frans keek door de rook naar voren en zag hoe mannen struikelden in het veld, sommigen omdat ze wegdoken, anderen omdat ze werden geraakt en meteen neerkwamen als marionetten waarvan de draden waren doorgesneden.

De sergeant riep dat ze verder moesten bewegen, dat ze niet konden blijven liggen omdat ze dan een gemakkelijk doelwit werden. Frans voelde dat hij geen keuze had, hoe verstijfd zijn benen ook voelden. Hij zette zijn handen in de modder en duwde zich omhoog, terwijl zijn hart tegen zijn ribbenkast bonsde alsof dat de enige echte bescherming was die hij nog had.

Ze renden naar de volgende krater die groot genoeg was om dekking te bieden. De sprong ernaartoe voelde als een sprong over een ravijn waarvan je niet kon zien hoe diep het was. Frans landde zwaar in het water onder in de kuil, en de koude modder omhelsde hem bijna tot aan zijn middel. Jules viel naast hem en greep zijn arm om zijn

evenwicht te bewaren. Maarten rolde kort daarna de krater in met een schokgolf van water die hun gezichten bespatte.

De lucht vulde zich nu met het geluid van fluitende projectielen die boven hen langs schoten en zich verderop in de grond boorden met een dreun die de grond deed golven. Frans keek over de rand van de krater en zag dat de rookgordijnen nu langzaam oplostten. Hierdoor werd het veld opnieuw zichtbaar en daarmee ook elke man die probeerde naar voren te komen. Hij zag hoe één van de soldaten van zijn peloton ineens werd opgetild door een inslag, alsof de explosie hem zonder moeite uit het veld had gegrepen en verderop had neergesmeten.

Hij wilde opstaan en verder rennen, maar de sergeant had nog geen teken gegeven en zonder dat teken zou het betekenen dat zij verspreid kwamen te liggen en niemand elkaar nog zou kunnen helpen. Frans voelde het water tegen zijn huid, koud en zwaar, alsof het hem wilde vertragen. Hij dacht aan Zeeland, aan de rivieren daar, aan het zachte kabbelende geluid dat hij zijn hele leven had gehoord. Maar dit water was anders. Dit was water dat alles in zich opnam wat het raakte. Dit was water dat een grens vormde waar niemand vrijwillig doorheen zou gaan.

Toen het bevel eindelijk kwam, was het geen roep maar een schreeuw die door merg en been ging. De sergeant gaf het signaal om zich gereed te maken voor de aanval richting de rivier. Frans voelde zijn keel droog worden terwijl hij naar de rand van de krater kroop. Hij zag door de dunne rook dat de rivier nu zichtbaar werd tussen de lage heuvels. De oevers waren bedekt met modder, hout, brokstukken en iets dat donkerder was dan water ooit zou moeten zijn.

De eerste mannen klommen omhoog en renden naar voren, hun silhouetten wazig door de rook die in flarden over het veld hing. Frans volgde, zijn benen zwaar als lood, zijn hoofd vol chaos terwijl hij probeerde te denken aan wat hij moest doen om te overleven. Hij hoorde het geluid van kogels die in de modder naast hem sloegen en

voelde dat de lucht op sommige momenten zo strak was dat hij alleen nog kon ademen in korte, benauwde stoten.

Toen ze halverwege het veld waren, begon de Duitse artillerie opnieuw. Granaten sloegen willekeurig in, hoewel het nooit willekeurig voelde voor de mannen die erdoor werden geraakt. De inslagen kwamen dichterbij en de grond trilde als een levend wezen dat probeerde te ontsnappen aan de woede die eroverheen werd gestort. Frans hoorde mannen schreeuwen, sommigen uit pijn, anderen uit pure angst. Hij voelde iets tegen zijn been slaan, maar hij durfde niet te kijken omdat hij wist dat elke seconde telde.

Het veld veranderde in een zee van opspattende modder, rook en water. De zon brak kort door de wolken en verlichtte de rivier, waardoor het leek alsof het water begon te glanzen als een metalen oppervlak dat tot leven was gekomen. Frans wist dat wat nu zou komen alles zou veranderen. De rivier wachtte op hen en wat zij erboven proberen te bereiken zou hen verder drijven dan ze ooit hadden gewild.

Hij dacht aan Wendy en hoe zij had gelachen toen hij zei dat hij een weekend naar België ging. Hij dacht aan zijn ouders die hem hadden uitgezwaaid alsof hij even naar het dorp ging en niet naar een grens die nu tussen zijn verleden en zijn toekomst lag. Hij dacht aan het horloge dat nog steeds tegen zijn borst drukte en voelde hoe het met elke stap leek zwaarder te worden.

Hij voelde dat het moment naderde waarop er geen terugweg meer zou zijn.

Hij voelde het water dichterbij komen, de grond onder hem losser worden, de lucht scherper worden van rook en angst.

Hij voelde de schaduwen van de rivier over hem heen trekken.

En hij wist dat wat er daarna gebeurde hem zou dwingen alles te geven wat hij nog in zich had.

17. de Laatste Meters

De rivier **Somme River** strekte zich voor Frans uit als een levende grens tussen alles wat hij nog hoopte te worden en alles wat hij al had verloren. Het water kolkte traag maar met een onmiskenbare kracht die voelde alsof de oorlog zelf door de stroming werd voortgedragen. Het leek alsof het water ademde in een ritme dat hoorde bij de duizenden soldaten die hier hun laatste adem hadden uitgeblazen. Frans stond aan de oever en voelde hoe de modder zich rond zijn voeten klemde, alsof zij hem wilde vasthouden en hem wilde waarschuwen dat deze stap niet meer ongedaan kon worden gemaakt.

Het geluid van artillerievuur hing als een muur achter hem. Granaten sloegen in op de heuvels, in de bossen en in de velden waar mannen renden zonder richting, soms struikelend, soms vallend, soms schreeuwend tot hun stem het begaf. De lucht was zwaar en vol rook, met een scherpe geur van verbrand metaal, nat gras en bloed. De hemel leek lager te hangen dan ooit en de wolken leken te rusten op schaduwen van vuur die over het landschap trokken.

Jules stond naast hem met zijn helm scheef op zijn hoofd. Zijn gezicht was bedekt met modder en roet, zijn lippen waren uitgedroogd en zijn handen trilden zonder dat hij het zelf leek te merken. Zijn ogen vielen naar de rivier alsof hij daar een soort antwoord hoopte te vinden, maar wat hij zag was alleen de duisternis van water dat alles opslokte wat het raakte. Maarten stond iets verder achter hen en ademde zwaar terwijl hij zijn geweer vastklemde alsof dat het laatste anker was dat hem nog aan deze wereld verbond.

De sergeant liep langs de rijen en hief zijn arm in een beweging die duidelijk maakte dat het bevel nu nog maar één richting kende. Zijn ogen waren rood van slaapgebrek en angst, maar zijn stem bleef strak toen hij riep dat de mannen zich gereed moesten maken om de rivier over te steken. Frans voelde zijn hart bonzen in zijn borstkas terwijl hij naar voren stapte en zijn laarzen verdwenen in de modder die zich als koude vingers rond zijn enkels sloot.

Hij ademde diep in en voelde hoe de lucht kriebelde door de mix van rook, vuur en angst die zijn longen binnendrong. Hij keek een laatste keer naar Jules, die snel knikte alsof hij wilde zeggen dat Frans niet moest nadenken maar gewoon moest gaan. De sergeant gaf het bevel en de mannen begonnen zich te bewegen, eerst langzaam en daarna in een stroom die steeds sneller werd totdat iedereen naar voren werd gezogen door een kracht die sterker was dan hun eigen wil.

Toen Frans de eerste stap in het water zette, voelde hij een pijnlijke koude die door zijn huid heen trok alsof het water hem probeerde af te stoten. Zijn adem stokte even door de verrassing van de temperatuur. Hij keek naar beneden en zag hoe zijn laarzen verloren raakten in het troebele water dat tot zijn schenen kwam. De modder onder water was zacht en glibberig, waardoor elke stap voelde alsof hij zich los moest rukken van iets dat hem vast wilde houden.

De rivier leek te grommen terwijl de eerste golf mannen het water inliep. De stroming trok aan hun kleding en duwde hun knieën weg onder hun eigen gewicht. Frans voelde hoe zijn benen begonnen te trillen door de inspanning om overeind te blijven. Hij hoorde een man naast hem vloeken toen hij zijn evenwicht verloor en bijna kopje onder ging voordat een ander hem bij zijn kraag greep en hem weer omhoog hielp.

De lucht vulde zich plotseling met het koude, scherpe geluid van machinegeweervuur. De kogels sneden door de lucht, sommige schampten langs helmen, anderen doken het water in en veroorzaakten kleine explosies van opspattende druppels. Frans kromde zijn rug instinctief terwijl hij het water verder in liep. Het kwam nu tot halverwege zijn dijen en de stroming werd sterker nu hij dieper ging.

De rivier leek hem te duwen, alsof het water wilde zeggen dat hij moest terugkeren, maar hij wist dat teruggaan onmogelijk was. Achter hem klonk het geschreeuw van mannen die probeerden te rennen terwijl modder hun voeten vastzoopte in een greep die meer leek op de hand van een stervende dan op aarde. Frans voelde dat zijn verstand begon te vervagen tussen chaos en instinct. Hij stapte verder.

Een salvo artillerievuur sloeg in net voorbij de oever aan de overkant. De explosie bracht het water in beweging alsof er een grote hand in de rivier sloeg. Golven sloegen tegen Frans' benen en hij worstelde om zijn evenwicht te bewaren terwijl hij bijna voorover viel. Hij voelde dat zijn hart sneller ging kloppen door de adrenaline die door zijn lichaam joeg en wist dat dit tempo hem vroeg of laat zou breken.

Hij draaide zijn hoofd kort naar Jules. Zijn vriend stond iets achter hem en vocht tegen dezelfde stroming. Jules riep iets, zijn mond ging wijd open terwijl hij een waarschuwing probeerde te schreeuwen, maar de woorden werden onmiddellijk opgeslokt door het gebulder van een nieuwe explosie. Frans kon alleen de contouren zien van Jules' lippen die vormden dat hij verder moest gaan.

Vlak op dat moment zag Frans rechts van hem een soldaat die plotseling werd opgetild door een explosie onder water. De man sloeg neer in de rivier en werd onmiddellijk meegesleurd door de stroming. Zijn ogen stonden nog open maar toonden niets meer. Frans kon de hand van de man zien die nog kort boven water verscheen voordat hij volledig werd meegenomen. Het was een beeld dat zich in zijn geheugen graveerde in een fractie van een seconde.

De rivier werd dieper. Het water steeg tot boven zijn middel en de stroming werd nog sterker. Het voelde alsof de rivier hem rechtstreeks wilde meesleuren naar de diepte. Frans voelde hoe zijn ademhaling sneller werd en hij moest zich dwingen om rustig te blijven. Hij dacht aan Zeeland en de rivieren daar, aan de rustige stromingen die nooit met geweld maar met zachte regelmaat bewogen. Hij dacht aan de dijk waar hij als jongen vaak zat, starend naar de verte terwijl de lucht oranje kleurde. Dat rustige water stond in zo'n pijnlijk contrast met wat nu onder hem kolkte.

De volgende granaat sloeg in op slechts enkele meters afstand. De explosie duwde een muur van water over hem heen en hij verloor zijn evenwicht. Zijn benen werden onder hem vandaan geveegd en hij sloeg voorover in de rivier. Zijn mond vulde zich met water en modder. Hij hoestte en hapte naar lucht, maar wat hij kreeg was een mengsel van

zuurstof en rivierwater dat als een mes door zijn longen ging. Hij voelde de inslag van iets scherp tegen zijn been, een scherf of een steen, en voelde een stekende pijn die brandde alsof vuur door zijn spieren trok.

Hij duwde zichzelf omhoog met zijn handen in het water en vocht om zijn evenwicht terug te vinden. Toen hij overeind kwam, draaide hij zijn hoofd om en zag hoe meerdere mannen worstelden om op te staan. Sommige slaagden erin, anderen werden omlaag gedrukt door de stroming die hen onder water bleef trekken.

En toen deed hij het.
Hij stond op.
Hij dacht dat hij verder moest.
Hij dacht dat hij de overkant kon halen.

Zijn beslissing werd in minder dan een seconde beantwoord door het lot.

Er kwam geen waarschuwing, geen geluid dat hem kon voorbereiden. Hij voelde slechts één scherpe, ijskoude steek in zijn nek.

Het was alsof iemand een dunne, vlijmscherpe draad door zijn hals trok. Zijn hoofd schokte naar voren en zijn zicht werd onmiddellijk wazig. Zijn benen gaven het op zonder dat hij het besepte. Zijn handen vlogen automatisch naar zijn keel terwijl zijn mond zich opende om lucht te vinden die er niet meer kwam. Zijn adem stokte en zijn lichaam verstijfde alsof hij werd vastgezet door krachten die sterker waren dan de zwaartekracht.

Zijn knieën zakten weg in het water.
Zijn lichaam kantelde zijwaarts.
Zijn gezicht raakte het oppervlak en brak het open.
Hij viel voorover en zijn borst werd bedekt door de rivier.

Hij voelde hoe het water in zijn mond liep en zijn longen binnendrong. Zijn lichaam begon zich te verzetten alsof het nog niet wilde toegeven,

maar de kracht van zijn wil was niets vergeleken met de koude greep van de rivier. Zijn longen brandden en zijn hart bonsde in een ongecontroleerd ritme dat steeds langzamer werd.

Zijn wereld vernauwde zich tot beelden die half echt en half herinnering waren.

Hij zag zijn jeugd.

Hij zag de zon over Zeeland glijden.

Hij zag zijn vader naast hem op het erf staan met een glimlach die hem altijd had gerustgesteld.

Hij zag zijn moeder in de deuropening, roepend dat het eten klaar was, haar stem warm en vol zachtheid.

Hij zag Wendy.

Haar handen.

Haar lach.

Haar ogen toen ze zei dat hij moest opletten.

Hij voelde haar aanwezigheid alsof zij naast hem in het water stond en zijn hand vastpakte.

Maar het was het water dat hem vasthield.

Het was de rivier die zijn vingers losmaakte.

Het was de oorlog die hem meenam.

Hij hoorde zijn laatste adem als een zachte stroom lucht die wegglipte zonder dat hij het kon tegenhouden. Het geluid verdween onmiddellijk in het kolkende water om hem heen. Zijn blik stond nog even open, maar het licht erin verdween langzaam tot er niets meer over was dan een lege, bewegingsloze glans.

Zijn lichaam dreef een moment, net lang genoeg om door Jules gezien te worden die krijsend zijn naam riep, maar zijn stem bereikte Frans niet meer. De stroming tilde hem op een zachte manier mee, alsof de rivier de taak op zich nam om hem weg te dragen van de hel die op de oevers nog steeds woedde.

Het kapotte horloge drukte nog een laatste keer tegen zijn borst, alsof het wilde bevestigen dat het dit moment had vastgehouden tot het einde.

Toen verdween ook dat gevoel, terwijl de rivier hem meenam naar dieper water.

Daar, in de Somme, eindigde Frans.

Niet als een held op papier.

Niet als een naam op een monument.

Maar als een jongen uit Zeeland die werd meegenomen door een oorlog die hem niet had gevraagd, maar die hem uiteindelijk volledig opeiste.

18. de Helm

De zon stond laag aan de hemel alsof zij probeerde het veld nog één laatste gouden glans te geven voordat de dag zich zou sluiten. Het gras bewoog zacht onder een lichte wind die niets wist van de geschiedenis die onder de aarde begraven lag. Henk liep langzaam terug naar de plek waar de metaaldetector eerder die middag was aangeslagen. De geluiden van de buitenwereld leken ver weg, alsof het veld hem in een stille cocon hield die alleen hoorde bij wat hier ooit was gebeurd.

Hij knielde neer bij het ondiepe gat dat hij eerder had gegraven. De aarde was droog en licht van kleur, alsof de grond had besloten de herinneringen van meer dan een eeuw iets minder zwaar te maken. Henk pakte de helm voorzichtig op, alsof hij bang was dat hij kon breken ondanks het staal waaruit hij bestond. Het was een Belgische helm, gedeukt, verveerd en op sommige plaatsen ingeslagen door kracht die niet van menselijk werk leek te komen.

Hij hield het voorwerp in beide handen en voelde een onverwachte zwaarte die niet alleen door het gewicht kwam. De rand was vervormd en de beschadigingen vertelden een verhaal dat geen woorden nodig had om begrepen te worden. Hij streek met zijn duim langs een diepe kras die dwars over de bovenkant van de helm liep. Het leek bijna alsof iemand hem had willen openscheuren. Hij vroeg zich af of de man die hem droeg nog tijd had gehad om te begrijpen wat er gebeurde.

Voor een moment bleef hij zitten zonder te bewegen terwijl zijn gedachten langzaam afdwaalden naar vragen die vanzelf kwamen zodra hij de helm had aangeraakt. Wie was hij. Waar kwam hij vandaan. Hoe oud was hij geweest toen dit stuk staal hem niet meer kon beschermen. Hij probeerde zich het gezicht voor te stellen van de soldaat die ooit onder deze helm schuilging. Een jongen misschien. Misschien een man die al meer had gezien dan goed voor hem was. Misschien een zoon die thuis gemist werd of een vriend die met een grap zijn eigen angst probeerde te verbergen.

Henk haalde een borstel uit zijn tas en begon heel voorzichtig het opgedroogde zand van de helm te vegen. Het stof dwarrelde in kleine wolkjes omhoog en werd meegenomen door de wind alsof zelfs dat niet wilde blijven hangen. Hoe meer hij schoonmaakte, hoe zichtbaarder de littekens van de oorlog werden. Hij zag nu kleine krasjes, diepe deuken, plekken waar het metaal donkerder was verkleurd door hitte die niet van de zon kwam.

Hij dacht aan de strijd die hier had gewoed. Aan water dat rood kleurde van bloed. Aan soldaten die de rivier probeerden over te steken terwijl de lucht boven hen werd verscheurd door kogels en scherven. Hij dacht aan hun angst, hun moed, hun wanhoop, hun hoop dat iemand later hun namen zou herinneren, zelfs als zij zelf geen tijd meer kregen om te vertellen wie zij waren.

Terwijl hij de helm verder schoonmaakte, merkte hij dat zijn eigen adem rustiger werd, alsof hij deel werd van een ritueel dat niet alleen over archeologie ging maar ook over respect. Hij beseftte dat dit voorwerp geen trofee was en geen vondst voor een vitrine. Het was een getuigenis. Een echo. Een laatste overblijfsel van iemand die ooit aan deze rivier had gestaan met de angst van de wereld in zijn ogen en de modder van de Somme aan zijn laarzen.

Toen de helm eindelijk zoveel mogelijk van het opgedroogde zand kwijt was, hield Henk hem opnieuw vast. Hij keek lange tijd naar de binnenkant, waar nog restjes voering zichtbaar waren. Die kleine stukjes stof hadden ooit het hoofd van een soldaat gedragen op een dag die waarschijnlijk zijn laatste was. Henk voelde een brok in zijn keel dat hij niet van zich af kon duwen.

Hij stond langzaam op, veegde zijn broek af en keek nog één keer om zich heen. De velden waren vredig en stil, maar hij wist dat deze grond duizenden verhalen verborg. Niet alleen van gevechten maar ook van laatste woorden die nooit waren uitgesproken, van brieven die nooit waren verstuurd en van mannen die nooit meer thuiskwamen.

Hij zette de helm voorzichtig in zijn tas en ritste hem dicht alsof hij een kostbaar familiestuk opborg. Hij voelde geen trots, maar iets anders. Iets zwaarders. Een soort stille verantwoordelijkheid om dit verhaal niet verloren te laten gaan. Hij wist dat hij deze helm niet zou doorverkopen of ergens anoniem zou wegleggen. Hij zou hem meenemen naar huis. Hij zou hem bewaren zoals je een herinnering bewaart die niet van jezelf is, maar die je toch draagt omdat iemand anders het niet meer kan.

Henk liep terug naar zijn auto terwijl de zon langzaam zakte en een warme gloed over de velden legde. De wind streek langs het gras en fluisterde zachtjes, alsof de natuur zelf wilde zeggen dat sommige verhalen nooit helemaal verdwijnen. Hij keek nog één keer achterom voordat hij de deur openmaakte. De aarde lag er rustig bij, maar in zijn gedachten zag hij het water, het vuur, de rook en de duizenden voetstappen die ooit door deze modder waren gegaan.

Hij stapte in, legde de tas met de helm voorzichtig op de passagiersstoel en startte de motor. Terwijl hij wegreed, voelde hij een onverwacht soort stilte in zichzelf. Een stilte die niet leeg was maar gevuld met respect en vragen die hij misschien nooit zou kunnen beantwoorden.

De helm lag naast hem, zwaar en stil.

En voor het eerst sinds hij hem had opgegraven, voelde het alsof het niet zomaar een voorwerp was.

Maar een laatste groet van iemand die nooit de kans kreeg om naar huis te gaan.

Epiloog

Er gingen weken voorbij voordat Henk de helm opnieuw aanraakte. Hij had hem op een plank gelegd, op een plek waar geen direct licht kwam, alsof hij voelde dat het voorwerp rust nodig had na alles wat het had gezien. Soms liep hij langs de plank en bleef hij even staan zonder precies te weten waarom. De helm lag daar stil, maar het voelde nooit alsof hij werkelijk zweeg. Het was eerder alsof hij wachtte, alsof hij wilde dat iemand luisterde naar wat niet meer gezegd kon worden.

Op een namiddag, terwijl het buiten zacht regende en het licht van de avond door de ramen sijpelde, ging Henk zitten met de helm voor zich op tafel. Hij streek met zijn vingers langs de rand en voelde opnieuw de deuken, de schrammen en de diepe inslag die een leven had veranderd. Hij dacht terug aan het veld, aan de warme julidag waarop hij hem had gevonden, aan het geluid van de metaaldetector dat hem naar een verhaal leidde dat nooit in woorden was vastgelegd.

Hij dacht aan de man die hem had gedragen.

Hij zou zijn naam nooit weten.

Hij zou zijn gezicht nooit zien.

Hij zou nooit horen wat zijn laatste gedachten waren geweest.

Maar ergens voelde hij dat dat niet meer uitmaakte. De helm was genoeg om te begrijpen wat er had plaatsgevonden. De oorlog had geen onderscheid gemaakt, geen voorkeur, geen genade. Ze had jonge mannen in modder gedrukt en hen met geweld weggerukt van alles wat hen gevormd had. Namen, families, liefdes, jeugdherinneringen, dromen en plannen waren in één klap stilgevallen in water dat alles meenam wat het raakte.

Henk stond op en pakte een doek. Hij maakte de helm opnieuw schoon, niet omdat die vuil was, maar omdat het ritueel hem kalmeerde. Het voelde alsof hij iets terugdeed, hoe klein ook, voor iemand die hier ooit vocht, schreeuwde, liep, viel en misschien nog één keer probeerde op te staan. Terwijl hij poetste, merkte hij dat zijn

handen trager bewogen, alsof hij wilde voorkomen dat iets van de geschiedenis verloren ging.

Hij dacht aan hoe de wereld veranderd was sinds die dag aan de Somme. Hij dacht aan hoe mensen nu door stilte konden lopen zonder bang te zijn voor explosies of kogels. Hij dacht aan hoe vanzelfsprekend vrede soms leek terwijl die in werkelijkheid was gebouwd op de schaduwen van mannen die hun adem verloren in rivieren ver van huis.

Toen hij klaar was, pakte hij een kleine houten standaard die hij uit zijn werkplaats had gehaald. Hij zette de helm erop en plaatste hem op de vensterbank, precies op de plek waar het licht van de ochtend hem zacht zou raken. Niet als een pronkstuk, maar als een herinnering. Niet als een trofee, maar als een getuige.

Hij stapte een paar passen achteruit en keek ernaar.
De helm stond er stil, rustig en zwaarder dan staal.

Een gedachte kwam bij hem op, niet luid, niet dramatisch, maar als een kleine golf die zachtjes tegen een oude kustlijn rolde.

Sommige verhalen blijven bestaan,
zelfs wanneer niemand de woorden kent.

Hij draaide het licht uit, liep naar de gang en bleef even in de deuropening staan. Buiten was de regen opgehouden en de straat rook naar natte stenen en frisse lucht. Het leven ging verder met een vanzelfsprekendheid die hem even ontroerde. Niets in deze wereld leek te weten dat een helm van een onbekende soldaat nu op zijn vensterbank stond.

Maar Henk wist het wel.
En dat was genoeg.

Want zolang één iemand het onthoudt,
verdwijnt het nooit helemaal.

De Verloren Helm

Tijdens een warme julidag vindt Henk een oude Belgische helm aan de Somme. Het metaal is beschadigd en verzaamd door een verleden dat onmiddellijk vragen oproept. Wie was de man die hem droeg en hoe eindigde zijn leven in deze rivier vol geschiedenis.

In 1916 wordt Frans uit Zeeland, toevallig aanwezig in België, gedwongen mee te vechten in een oorlog die niet de zijne is. Zijn vrienden verdwijnen, zijn vrijheid verdwijnt en hij wordt meegesleurd door een front dat hem tot op het bot breekt. Vanuit modderige loopgraven, brandende dorpen en dodelijke rivierovertochten probeert hij vast te houden aan herinneringen aan thuis en aan Wendy, terwijl de wereld om hem heen uiteenvalt.

Aan de oevers van de Somme vindt Frans zijn einde. Jaren later vindt Henk zijn helm.

Een aangrijpende WOI-thriller over toeval, menselijkheid en de stille stemmen van soldaten die nooit terugkeerden.

